

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

В.В.Бездрабко*

СУЧАСНІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЮВАННЯ ДОКУМЕНТА: EN BLOC ET EN DÉTAIL**

У статті висвітлено основні здобутки історико-документознавчих досліджень як напряму спеціальних історичних дисциплін, проаналізовано їх зміст, проблемно-тематичні особливості, значення. Підкреслено роль студій з історичного документознавства для розвитку системи теоретичних знань про документ як історичне джерело.

Однією з особливостей сучасної історичної науки, за визнанням провідних історіографів, є перенесення пошуку значення сучасних метаморфоз із «заповідників однієї науки» у міждисциплінарний простір. Перспективи формування новітніх наддисциплінарних галузей соціогуманітарного знання, трансформованих із «інтердисциплінарності – через «полі-/мультидисциплінарність» до трансдисциплінарності і метанаукових утворень»¹, віддзеркалюють активне «перетікання» здобутків споріднених і суміжних джерелознавчих галузей знань, які вивчають історичне джерело, документ, у документознавство та, навпаки, «оприлюднення» документознавчих ідей у спеціальних історичних дисциплінах (СІД). Укорінення ставлення до документа як інформації впливає на дослідницькі орієнтири, що змінює змістове наповнення дисциплін, узалежнює їх розвиток від можливостей інформаційних технологій та узагальнюючих теоретичних конфігурацій у межах документально-комунікаційних наук. Не можна думати, що розгляд документознавства у контексті СІД є винятковим, а не закономірним підходом до з'ясування особливостей побутування сучасної науки. Порушена проблематика, безперечно, сприяє адекватному осмисленню змін, що відбуваються в історії та документознавстві, створенню в українській науці нового образу про них.

Значну роль в організації та провадженні спеціальних історичних досліджень документа у 1990–2000-х рр. відіграли відділ СІД Інституту історії України НАНУ, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАНУ, університетські спеціалізовані кафедри, Наукове товариство імені Шевченка у Львові, архівні установи. Оприлюдненню актуальної новітньої інформації прислужилися такі авторитетні часописи: «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики» (1997 р.), «Український історичний журнал» (1957 р.), «Пам'ятки» (1999 р.), «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство» (1999 р.), «Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України» (1999 р.), «Студії з архівної справи та документознавства» (1996 р.) та ін. Завдяки цим виданням багато новаторських ідей із теорії та методології СІД пройшли колективне обговорення.

Найсолідніші напрацювання в історичній науці у зазначений час, які справили потужний вплив на розвиток історіографії, теорії, методології документознавства, стосуються джерелознавства. Дисциплінарний статус джерелознавства як процесу пізнання джерел і системи знань про них, предмет і метод, відноси-

* Бездрабко Валентина Василівна – канд. іст. наук, доцент, докторант кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

** En bloc et en détail (фр.) – Загалом і зокрема.

ни з іншими галузями історичного знання, зокрема СІД, структурування науки залежно від можливих класифікацій історичних джерел, структура джерелознавчого аналізу на кожному його етапі, історіографія джерелознавства – ці та інші питання дослідники розглядають найактивніше. Задані часом актуальні питання, звернуті до наукової громади, детермінували низку цікавих творчих проєктів, значна частина яких належить історикам Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У цей час з'явилося багато підручників і навчальних посібників, інших навчально-методичних видань, зосереджених на осмисленні актуальних теоретичних і методологічних проблем джерелознавства та СІД, засвоєнні новітніх методів опрацювання джерел, з'ясуванні автентичності та достовірності інформації, пошукові, виявленні, дослідженні невідомих пам'яток, прочитанні опублікованих документів тощо². Проте погоджуємося з думкою більшості фахівців, що справжньою подією в українському джерелознавстві досліджуваного проміжку часу став вихід у світ підручника для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів – «Історичне джерелознавство» (2002 р.)³. Промотором ідеї його написання виступили провідні науковці КНУ ім. Тараса Шевченка. Довкола Я.С.Калакури, як керівника авторського колективу, об'єдналась група великих ентузіастів справи – І.Н.Войцехівська, Б.І.Корольов, С.Ф.Павленко та М.Г.Палієнко. Ставлячись до історичного джерелознавства як спеціальної галузі історичних знань, що «вивчає походження історичних джерел, теорію і методику їх використання в історичних дослідженнях, склад, структуру й функціонування джерельної бази історичної науки»⁴, автори видання виокремлюють такі його складові – теорію джерелознавства та джерелознавчу практику⁵. Якщо перша з них тлумачиться як сукупність систематизованих узагальнених знань про предмет, об'єкт, завдання, методологічні принципи, структуру й місце історичного джерелознавства в історичній науці, то зміст іншої визначається пошуком, виявленням і вивченням конкретних груп джерел із метою експертизи їх інформативної цінності, а також практичного використання документної інформації⁶.

Зміст підручника групується у такі концентри: «Теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства» та «Основні групи джерел з історії України». Перший слід розглядати як загальні висновки про історичне джерело, методику пошуку, опрацювання, класифікування й використання історичних джерел і науку, що займається їх студіюванням, а другий – компендіум розгорнутих характеристик речових, зображальних, усних, лінгвістичних, письмових джерел. Із документознавчого погляду цікавими є міркування істориків-джерелознавців про картографічні, діловодні, кінофотофоновідео документи, тобто ті, які є продуктом переміщень наукових ідей історичного картознавства, документознавства, кінофотофоновідео документознавства та джерелознавства окремих груп джерел, суміжних галузей знань, віддзеркаленням зв'язків між ними. Таким чином, у навчальній літературі з історичного джерелознавства було узагальнено новітні наукові ідеї щодо походження, природи, сутності, змісту історичного джерела, торкнувшись принципово важливих проблем, у т.ч. і документознавчого характеру.

Розширення проблематики джерелознавчих досліджень, формування змістових теоретичних схем і методичних узагальнень щодо вивчення історичного джерела, документа, зв'язків між документознавством і джерелознавством, іншими СІД вдало віддзеркалюється в історіографічних студіях цього періоду. Одним із найпримітніших репрезентантів сучасної історіографії є Я.С.Калакура, якому належить цикл розвідок, присвячених структурі історичної науки, співвідношенню її складових, формі взаємодії та змісту кожної з них в умовах міждисциплінарних вторгнень і впливів⁷. Наприкінці 1990-х – на початку

2000-х рр. студії вченого провістили утвердження нової перспективи розвитку СІД – історіографічної.

Серед праць, які становлять неабиякий інтерес для рефлексивного осягнення природи й основних тенденцій розвитку модерних джерелознавства, документознавства, загалом СІД, науки, велике значення має публікація Я.С.Калакура «Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки» (2004 р.). Серцевину суджень відомого історика складають положення про теоретико-методологічні засади структурування та класифікацію СІД. У структурі історичної науки Я.С.Калакура визначає дві підсистеми – саму історію та знання про неї, які виконують специфічні функції «в ній, або по відношенню до неї»⁸. Дослідник виокремлює спеціальні галузі історичної науки та СІД, що різняться спрямуванням об'єктно-предметної сфери. Залежно від гносеологічного об'єкта дисципліни – *методу історичного пізнання чи спеціальних комплексів історичних джерел*, наслідуючи М.Я.Варшавчика, історик пропонує структурувати СІД⁹.

Твердження про те, що домінуючою серед найпоширеніших наукознавчих моделей структурування галузей знань є *предметна* (виокремлено – В.Б.), призвело до погодження професора з відомими міркуваннями, вдало інтерпретованими І.Н.Войцехівською, котра детально довела правомірність їх поділу на дисципліни, що вивчають окремі типи і види джерел, і ті, які розробляють спеціальні методики роботи з ними¹⁰. Заглиблюючись у структуру СІД, Я.С.Калакура стверджує про найбільший сегмент предметів джерелознавчого циклу, для яких об'єктом вивчення виступають основні види джерел. Окреме поцінування знайшли дисципліни, що сконцентровані на письмових і словесних (усно-словесних) джерелах (т.зв. перша підгрупа СІД джерелознавчого циклу) – дипломатика, палеографія, текстологія, епіграфіка, папірологія, епістологія, берестологія, фольклористика тощо. У межах одного переліку можливих варіантів галузей знань, зосереджених на вивченні мовно-закодованої інформації, зауважимо про нерівнозначність об'єктів дослідження. У першому випадку це саме джерело (до прикладу, дипломатика, літописознавство), а в іншому – окремі його елементи (філігранологія, палеографія і т.д.). Безперечно, об'єднуючою ланкою при цьому виступає мова як засіб кодування інформації для її збереження і передачі у часі та просторі. Відтак цілком закономірним виглядає висновок про активне послугування СІД арсеналом суміжних з історією наук – філології, літературознавства, семіотики. Це підтверджує відомі баргівські історіографічні коментарі стосовно складання історичної науки нероздільно з філологією та філософією.

Прагнучи порушити питання історії СІД, сконцентрованих на письмових і усних джерелах, Я.С.Калакура висловив низку слушних думок, продемонструвавши залежність методів вивчення джерел від їх специфіки, а напрямів дисциплінарних досліджень, головних завдань – від походження та пізнавальних мотивів. Наприклад, згідно з судженнями вченого, дипломатика виникла за умов, коли джерелом найбільш вірогідної інформації проголошувалися акти. Перевірка справжності, достовірності актових свідчень конституювала формулярний аналіз документа, що застосовувався для вивчення внутрішньої структури, форми та встановлення вірогідності змісту. Важливим є положення про запозичення методів однієї дисципліни іншою. Цим пояснюється практика оперування, наприклад, методами текстології у межах археографії, дипломатики, палеографії і т.д.¹¹

Другу підгрупу СІД джерелознавчого циклу, на думку Я.С.Калакури, становлять дисципліни, що мають справу із зображальними джерелами. Під «зображальними джерелами» професор розуміє ті, «основна інформація яких закодована у формі різноманітних зображень»¹². На цій підставі до другої підгрупи

СІД зараховано геральдику, нумізматичну, сфрагістику, фалеристику, іконографію, кінофотофонодокументознавство, боністику, філателію, символіку, картографію та ін.¹³ Немовні штучні знаки кодування інформації, використані у кожному конкретному випадку, мають складну схему класифікації. Це утруднює побудову супідрядності дисциплін цієї підгрупи, що й зумовило відсутність у вітчизняній історіографії серйозних теоретичних досліджень міждисциплінарних співвідношень у межах джерелознавчого циклу. Об'єднуючим чинником для всіх СІД Я.С.Калакура називає предмет пізнання – кодування інформації та закономірності формування джерел. Отже, історичне джерело може бути об'єктом вивчення декількох наук водночас¹⁴. Наприклад, картографічний документ усебічно досліджують картографічне документознавство та історична картографія, картознавство; пресу – пресознавство, журналістика, книгознавство і т.д. Спільне у джерелознавчих дисциплінах не заперечує їх відмінне, що й забезпечує самостійний розвиток певної галузі¹⁵.

Цікавими є міркування Я.С.Калакури щодо дисциплін, які вивчають специфічні об'єкти та явища історичного процесу. Їх розвиток, на думку авторитетного вченого, досяг такого рівня, що є сенс говорити про трансформування кожної з них у спеціальні галузі історичної науки. Серед них називається археологія, архівознавство, археографія, історіографія, джерелознавство, етнологія та документознавство¹⁶. Я.С.Калакура твердить про остаточне їх конститування як навчальних і наукових дисциплін. Своєрідну розколинку у стрункій системі поглядів дослідника щодо історії спеціальних галузей історичної науки створюють цікаві коментарі стосовно справочинства, під яким дослідник розуміє СІД, що вивчає історію службового діловодства, роботи з документами¹⁷. Предметом справочинства визначаються «документи і документообмін як компонент державного будівництва й управлінської діяльності»¹⁸. Це відповідає традиційним положенням документознавства, а твердження про історію справочинства як фундамент для документознавства і вивчення архівної справи відбувається у руслі традиційної версії походження науки, якщо під «справочинством» розуміти сукупність процесів роботи з документами на рівні установи.

Конституційованими спеціальними галузями історичної науки проголошуються також історичне книгознавство, кодикологія, бібліографія, бібліотекознавство та інші дисципліни, пов'язані з історією книги й бібліотечною справою. Підпорядковуючи їх розвиток об'єкту дослідження – рукописній і друкованій книзі, крім бібліотечної справи, Я.С.Калакура визнає відчутне тяжіння галузей в умовах інформатизації суспільства до здобутків інформатики, наукознавства, теорії комунікації, що не тільки досить чітко відбиває сучасний стан розвитку наук, але мимовільно припускає загальнодокументознавчу перспективу еволюції. Пошуки відповіді на питання про структуру історичної науки та місце в ній СІД переконливо засвідчили доцільність системного підходу. Це забезпечує не лише цілісність розгляду архітектоніки історичної науки, але й інтеграційних міждисциплінарних наслідків для науки. Супідрядність СІД і спеціальних галузей історичної науки наперед детерміновані їх змістом і значенням.

Консеквентним продовженням міркувань Я.С.Калакури стали публікації І.Н.Войцехівської. Зокрема, ідеться про статтю «Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми»¹⁹, в якій було порушено проблему співвідношення джерелознавства з іншими спеціальними галузями історичної науки, а саме історіографією, архівознавством, бібліотекознавством, археографією, бібліографією, інформатикою і т.д. Як і М.Я.Варшавчик, Я.С.Калакура, І.Д.Ковальченко та інші історики-джерелознавці, І.Н.Войцехівська наголошує на необхідності врахування специфіки кожної загальної структурної одиниці історичної науки, що впливає на зміст частковостей. Отже, історичне документознавство так само може вивчатися з позицій теорії, методології, методи-

ки та практики. Наслідуючи міркування І.Н.Войцехівської, можна припустити – теорія документознавства є системою наукових знань про об'єктивні властивості документа, що розкривають його соціальну та гносеологічну природу, а методологія науки – системою знань, на основі яких формуються метод і методика документознавства. Предметний аспект змісту документознавства полягає у виділенні окремих проблем науки, груп документів, сфер суспільного життя тощо, а функційний – відбиває основні етапи організації роботи з документами. Показовою ознакою конституювання дисципліни дослідниця називає «спроможність ... вирішувати методологічні проблеми самостійно», а це перебуває у прямій залежності від розвитку історичної науки²⁰. Судячи з цього, становлення документознавства стало можливим лише за умов відповідного стану розвитку історичної науки, її підсистем. Ці та інші погляди І.Н.Войцехівської за умов вдалої екстраполяції і віднайдення асоціативних, сумісних за природою, рядів дозволять урізноманітнити сучасні бачення структури і змісту історичного документознавства²¹.

Спираючись на умовиводи Я.С.Калакури й І.Н.Войцехівської та розмірковуючи про документознавство як галузь знань, зайняту студіюванням історії, теорії документа, організації роботи з ним, логічно було б розглянути його так само у циклі *джерелознавчих дисциплін*, зосереджених на вивченні джерел чи їх зовнішніх або внутрішніх елементів, тобто першій його підгрупі. Утім, наприклад, у випадку із кінофотофонодокументознавством таке твердження є неоднозначним. Тоді доцільніше випробувати інший підхід у ставленні до документознавства, структурувавши його залежно від виду та специфіки документа, виокремивши загальну і спеціальну частини. Якщо перша з них буде орієнтована на узагальнення історичного, теоретичного, науково-практичного змісту, то друга – вивчення спеціальних його видів.

Хоча більшість теоретичних проблем джерелознавства, що вивчаються дослідниками, базується на студіюваннях письмових джерел, однак чітко простежується прагнення науковців увести у простір теоретико-джерелознавчих суджень про об'єктно-предметну сферу на рівних правах письмові джерела та джерела інших класів. Звідси цілком зрозумілими стають студії загальної філософської проблематики про теорію інформації, філософію комунікації, трактування джерела як абстрактного, більшою мірою ідеалізованого об'єкта. Серйозні теоретичні джерелознавчі студії поза джерелознавством письмових історичних джерел стають не рідкісним явищем, а загальною тенденцією розвитку СІД, орієнтованих не тільки на традиційні джерела інформації і засоби комунікації. Їх мета-наукові дискурси увиразнюють особливості еволюції сучасної науки, а пропонувані парадигми знань відкривають нові перспективні шляхи її побутування.

Відгукуючись про тематику історико-джерелознавчих студій досліджуваного відтинку часу, відзначимо зростання уваги до «діловодної» документації, датованої переважно ХХ ст., її формальних і змістових особливостей, спричинених об'єктивними і суб'єктивними чинниками, середовища створення, історичних схем документообігу, класифікацій документів, що посилювало позиції документознавства у масиві СІД. Із-поміж таких привертають увагу праці, присвячені давно й успішно апробованому об'єкту в українській історичній науці – документам установи чи організації. Хронологічно ці історичні джерела як об'єкти дослідження датуються ХХ ст., а за походженням – «виринають» із непростих суспільно-політичних подій у житті країни, народжених діяльністю радянських органів влади чи «оформлених» національних рухів. Конкретизуючи твердження, поцінуємо, для прикладу, публікації В.М.Ковальчука та Г.Ю.Каніщева²². У першому випадку джерелознавчі студії обмежувалися зосередженням на документах мережі ОУН (б) і запілля УПА (друга половина 1942 – початок 1945 рр.), а у другому – робітничо-селянської інспекції (РСІ)

Харківщини (1920-ті – початок 1930-х рр.). Необхідність розгорнутих комплексних і системних студій спонукала дослідників до вивчення діловодства, зокрема з'ясування особливостей документообігу, нормативно-методичного забезпечення документування та функціонування інформації, розкриття призначення різних видів документів, класифікації та джерелознавчої критики діловодної документації, виявлення особливостей у справочинстві різних військових округ, РСІ тощо. Пріоритетною для В.М.Ковальчука також виявилася тема діяльності канцелярій та архівів осередків, схема їх підпорядкованості в організації роботи з документами²³.

Уведення в науковий обіг за останні два десятиліття величезного масиву раніше засекречених документів радянських спецслужб спричинило їх активне опрацювання. На хвилі зростаючого інтересу до політичної, соціально-економічної, культурної історії нашої країни 1920–1930-х рр. і відкриття «спехранів» архівів природно вмотивованими виглядають наукові публікації Р.Ю.Подкура²⁴. Загалом оперування дослідниками документами колишніх спецслужб поставило на порядок денний питання їх джерелознавчої критики. Після статті С.І.Білоконя²⁵, який одним із перших порушив цю тему, з'явилися результати-відповіді на запити суспільства і науки на державному рівні. Це завершилося появою відповідного нормативно-методичного документа – рекомендацій щодо опрацювання архівно-слідчих справ, базованих на загальній характеристиці документів²⁶. Р.Ю.Подкур став одним із перших апробантів запропонованої методики, що дозволило досліднику скласти доволі повну картину про номенклатуру документів спецслужб, їх родо-видову класифікацію, тематику, інформаційний потенціал, ступінь вірогідності інформації тощо. Тут важливо відзначити акцентуацію уваги дослідника на зв'язку між відомими суспільно-політичними явищами і зростанням недостовірності документної інформації, підпорядкованої певним ідеологічним настановам. Проте, за справедливим зауваженням Р.Ю.Подкура, масове фальшування документної інформації, незважаючи на її недостовірність, є дуже достовірною ілюстрацією історії епохи²⁷. Близькою за об'єктом і манерою провадження дослідження вважаємо дисертацію Е.П.Петровського, присвячену джерелознавчому вивченню архівно-слідчих справ кінця 1930-х рр.²⁸

Звично, що поряд із «діловодною» документацією ХХ ст. у джерелознавстві традиційно активно вивчається хронологічно давніший історичний документ переважно ХVIII–ХІХ ст. Невід'ємною рисою практично кожного такого дослідження є активне порушення науковцями важливих тем – термінологічні роз'яснення складових документа та його види, встановлення автентичності, класифікація документів, особливості документування й документообігу, функціонування канцелярії й архіву, службові обов'язки діловода, канцеляриста, архіваріуса. Не претендуючи на вичерпність «ілюстративного матеріалу» до зроблених зауваг, звернімося до конкретних прикладів. Так, привертають увагу джерелознавчі студії історика-джерелознавця Ю.В.Легуна. Коло багаторічних інтересів науковця – історичні джерела з генеалогії загалом і, зокрема, селян²⁹. Ю.В.Легун розглядає різні види світських, церковних документів, проводить їх класифікацію, з'ясовує рівень інформаційного наповнення, визначає методику опрацювання, вивчає походження. Висновки автора про класифікацію джерел є особливим внеском у теорію класифікації документів. Виокремлення найбільших груп документації – церковної, державно-адміністративної, господарсько-фінансової, судово-поліцейської, – супроводжувалося розкриттям відмінностей їх змістових і формулярних особливостей, відкритого і прихованого інформаційного потенціалу. Вивчення шляхів «міграції» документів і утворення фондів ретроспективно увиразнює особливості функціонування документних потоків.

Показовими історико-джерелознавчими працями у руслі досліджуваної теми є розвідки Ю.І.Головко³⁰, більшість яких присвячені джерелам з історії митниць Південної України, датованих кінцем XVIII – початком XIX ст. Належність дослідниці до джерелознавчої наукової школи Запорізького національного університету (науковий лідер – А.В. Бойко), увиразнює інтерес до вивчення діловодної документації, особливостей функціонування канцелярій, архівів митних установ. Ю.І.Головко акцентувала увагу на системі діловодства митниць, механізмові фондування документів, їх класифікації, закономірностях і напрямках руху службової документації, формулярній специфіці документальних джерел митних установ та їх еволюції. Дослідниця виокремлює ряд цікавих історико-документознавчих спостережень щодо тенденції посилення регламентації документування, особливостей еволюції документів від колезького до виконавчого діловодства, зокрема зміни структури документа, запровадження рукописних і друкованих бланків, уніфікації текстової частини документа (введення службової термінології, ділового стилю мовлення), залежності між еволюцією митного управління і «митного діловодства». Подібний інтерес до історичних джерел виявляє і В.М.Константинова. Цього разу об'єктом для загальних висновків слугує комплекс письмових джерел із соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст.³¹ Історичні умови виникнення джерел, специфіка документів, особливості функціонування документопотоків, аналіз їх ознак, еволюція формулярів, кількісний вираз реконструкції інформативних можливостей – такі основні концепти більшості наукових розвідок дослідниці.

Закріпленню популярності історії діловодства й документа в історичних дослідженнях сприяли студії ще одного представника запорізької джерелознавчої наукової школи – С.Г.Гузенкова³². Розмаїття дослідницьких об'єктів було збагачене за рахунок метричних книг. Зосередившись на комплексі джерел, пов'язаних із церковною реєстрацією актів громадянського стану Півдня України у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., було проаналізовано особливості розвитку метричних книг, динаміку змін їх форм, виявлено текстологічну специфіку метричних записів, зокрема антропоніміки, географічної атрибуції, конфесійної й статевої належності особи, категорій «звання», визначено інформативні можливості книг задля реконструювання суспільної ситуації регіонального, державного масштабу, соціальної історії – рівня і сезонного характеру народжуваності й смертності, вікової структури населення, напрямів шлюбної міграції, сезонних і вікових особливостей укладення шлюбів, відновлення історії сімей тощо. Усебічно студіюючи метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст., С.Г.Гузенков, окрім суто історичних та історико-демографічних проблем зосередився на дослідженні формуляра документа, функціонуванні й зберіганні метричних книг, ступені вірогідності інформації, особливостях фіксованої інформації³³.

Помітним внеском в історію статистичної документації стали джерелознавчі публікації Т.В.Привалко³⁴. Орієнтуючись на джерела з історії дворянства Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст., автор проводить внутрішню і зовнішню наукову критику обліково-статистичних джерел станового характеру (губернські родовідні книги, гербовники, списки титулованих родів), церковного обліку (метричні, сповідальні, клірові книги), галузевої (аграрна, промислово-освітня, правова) статистики, зауважуючи на справочинних особливостях їх укладання. Характеристика окремих видів облікових і статистичних документів увиразнює історію документа в українських землях, існування якого регламентувалося імперським центром і доповнювалося традиціями місцевого діловодства.

Необхідно відзначити й праці М.М.Капраля, присвячені джерелознавчому вивченню фінансової документації – фінансових книг (шосові, чиншові, чопові

реєстри, записи про видатки, прибутки тощо) Львова XVI ст.³⁵ Ставлячи за мету виявити інформаційну цінність цього виду документа для демографічних і соціотопографічних студій, автор передовсім відповів на питання щодо національної й професійної структури населення, міграційних процесів у Львові, суспільної ієрархії львівських міщан, соціотопографічного розвитку міста тощо, залишивши на маргінесі джерелознавчі особливості фінансових книг. Проте побіжний аналіз історії формування фінансових книг, чинників їх видової диференціації, зовнішньої та внутрішньої характеристик зміцнили позиції спеціальних документознавчих методів дослідження у джерелознавстві.

Загалом для значної частини історико-джерелознавчих досліджень 1990–2000-х рр. історико-діловодні сюжети слугують невід'ємним вкрапленням. Утім, міцнішають позиції студій з історії діловодства, залишаючись у масиві малодосліджених і гостро актуальних. Відзначимо розвідки І.Л.Синяка про джерела з історії діловодства запорізького козацтва доби Нової Січі (1734–1775 рр.)³⁶. Ретельно вивчаючи їх, автор з'ясовує функції канцелярій (військової, похідної військової та паланкових), визначає штат і компетенцію посадовців, окреслює особливості документування й комплекси документів, відстежує особливості документообігу між Запоріжжям і київською губернською канцелярією, установами Гетьманщини, Кримським ханством, Новосербією, Слов'яносербією, російськими і слобідськими полками, Військом Донським, урядниками Правобережної України. Сфокусувавши увагу на зовнішньому і внутрішньому документообігові, І.Л.Синяк проводить видову класифікацію діловодної документації, вивчає особливості формуляра документів різних видів. Суттєвим висновком автора є твердження про тривкість українських традицій діловодства попри намагання імперського центру нівелювати їх. Таким чином, студії І.Л.Синяка, що завершилися оригінальним дисертаційним дослідженням, продовжили презентаційну лінію можливостей міждисциплінарного розгляду документів і сукупності процесів, пов'язаних з їх створенням і функціонуванням у момент оперативної дії, залежностей інформації від історичних обставин походження.

Треба сказати, що поживавлення у 1990–2000-х рр. інтересу до історії українського козацтва загалом висунуло у першорядні теми актуалізацію відповідної джерельної бази. Практичні джерелознавчі студії торкаються питань археографічного освоєння історичних документів, вивчення середовища їх створення та побутування у загальному й конкретному аспектах. Саме тому публікації ширшої тематики Л.З.Гісцової, Н.В.Ченцова, О.М.Апанович, Т.Г.Кужик, О.О.Посунько, Г.К.Швидько та інших дослідників частково торкаються історії канцелярій і канцеляристів, діловодства й архівів, класифікації та формулярного аналізу документів³⁷.

Особливістю дослідження історії діловодства є багатоаспектне дисциплінарне студювання. Промовистим прикладом стали наукові праці Ю.С.Кондратюк³⁸, проваджені у «релігієзнавчому руслі», попри вивчення «формування церковно-парафіяльного діловодства Волинської єпархії синодального періоду УПЦ», православних інституцій і духівництва як суб'єктів складання церковнопарафіяльного діловодства Волинської єпархії наприкінці XVIII – на початку XX ст.³⁹

Важливим темам з історії діловодства присвячені наукові розвідки В.В.Бездрабко, О.М.Загорецької, С.Г.Кулешова, Н.О.Леміш, Ю.І.Палехи, Т.М.Пронь⁴⁰. Твердячи про тісну залежність між розвитком діловодства й документознавства, дослідники наполягають на тому, що складні й суперечливі питання природи і змісту дисципліни можуть бути викладені з більшою точністю лише через призму серйозних історичних розробок історії діловодства й архівної справи. Задля успішного розкриття еволюції діловодства, учені прикликають на допомогу потужну репрезентацію зовнішніх і внутрішніх чинників його розвитку, орієнтуючись на раціональний спосіб зрозуміння специфіки конкретної історичної епо-

хи. Відтак, висновки дослідників про пряму залежність становлення документознавства від модернізації діловодства й архівної справи, управлінської сфери в умовах тривання активних пошуків відповіді на питання про зміст науки, її загальну й спеціальну складові залишаються актуальними.

Близькою до історії діловодства є ще одна історична тема – історія державних установ. Цікаві монографічні дослідження вийшли з-під пера В.С.Шандри⁴¹. Особливу увагу приділено вивченню губернаторської канцелярії, нормативно-правовій регламентації її діяльності, специфіці документів і правилам зовнішнього документообігу, загалом організації діловодства. Таким чином, невинятковість напряду досліджень В.С.Шандри – історія державних установ – підкреслюється у розвідках історика непересічним інтересом до діловодних та архівних служб, управлінських документів, зокрема процедури їх створення й функціонування. Тією чи іншою мірою історія установ і діловодства розглянута у працях В.О.Венгерської, В.Б.Молчанова, В.І.Орленко, В.В.Панашенко, А.Ю.Скрипник та ін.⁴²

Помітну роль для розвитку історичного складника у документознавстві відіграють історико-книгознавчі дослідження, в яких наголошується на належності книги до особливого виду документа. Продемонстрований Г.М.Шведовою-Водкою масштаб можливих багатоаспектних порівнянь книги і документа озброїв дослідників історії й теорії книги серйозним методологічним арсеналом. Праці Н.Л.Малиновської, М.Б.Боянівської, С.О.Булатової, М.К.Іваннікової, О.М.Колосовської, Г.В.Корнеевої, Н.Р.Миронець, І.О.Римарович і багатьох інших якісно збагатили систему знань не тільки книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, але й документознавства у найзагальнішому його трактуванні⁴³.

Важливе значення для розвитку документознавства мало становлення кодикології як науки, що всебічно вивчає рукописну книгу. Накопичення знань про рукописну книгу як вид історичного джерела та документа (в умовах розширення змісту цього поняття) справило сильний вплив на розвиток документознавства. *Рукописна книга* як об'єкт вивчення фактично відкрила простір для альтернативного варіанту наукових пошуків, знявши напругу між традиційним розумінням документа та книги, виконаної недрукарським способом, тобто рукопису.

Формуванню української кодикологічної школи сприяла напружена праця невеликого колективу Інституту рукопису НБУВ НАН України на чолі з науковим лідером – Л.А.Дубровіною, ґрунтована на доробку авторитетних попередників⁴⁴. Теоретичні основи кодикології знайшли виклад у відомих монографічних дослідженнях Л.А.Дубровіної, побудованих згідно з класичними вимогами фундаментального і системного представлення ідей, поглядів, концепцій і конкретних знань⁴⁵. Студії Л.А.Дубровіної є показовими для модерного розвитку історико-джерелознавчих, архівознавчих, документознавчих досліджень, які стали успішним демонструванням перетворення «колекції несистематизованих знань», простої сукупності методів і домовленостей у струнку, якісно новітню наукову систему. Тривале розроблення теми завершилося низкою фундаментальних висновків, які стали засновковими для дальшої еволюції кодикології як спеціальної історичної дисципліни, що розвивається на стику джерелознавства, книгознавства, документознавства, і присвячена всебічному вивченню рукописної книги та кодикографії. Це визначає її характер, методи та види описів. Комплексно студіюючи теоретико-методологічні засади розвитку історико-кодикологічних досліджень української книги, що виявляються у визначенні автором об'єкта, предмета, напрямів і завдань кодикології та кодикографії, розробленні термінологічного апарату, репрезентації рукописної книги як самостійної культурологічної системи, створенні археографічної, кодикологічної та документально-інформаційної моделей даних, методик кодикографування й

класифікації кодикографічних описів тощо, Л.А.Дубровіна окреслила перспективу розвитку всієї палітри всеохоплюючого конкретизованого вивчення книжково-рукописної культури. Висновок дослідниці про те, що взаємодія рукописної книги із зовнішнім середовищем здійснюється на всіх генетично-структурних рівнях форми й змісту книги став основоположним для найповнішого вивчення цього виду документа⁴⁶. Інформативно-комунікативний процес суспільного обігу письмового книжкового джерела розглядається Л.А.Дубровіною як передача традицій і розвитку духовної спадщини у загальному її розумінні. Завдяки зробленим висновкам було започатковано розгляд рукописної книги як виду історичного джерела, документа у складній системі ретроспективних і перспективних моделей документально-комунікаційної діяльності суспільства.

Дослідження арабських, латинських, слов'янських кириличних, польських, єврейських, грецьких та інших рукописів стало змістом наукової діяльності провідних фахівців Інституту рукопису НБУВ НАН України – О.В.Савченко, О.О.Хамрай, Є.К.Чернухіна, Л.А.Гнатенка, О.А.Іванової, М.К.Іваннікової, С.В.Булатової, О.М.Гальченко та ін. Як наслідок, маємо значний здобуток колективу, який не тільки формально означив складання української кодикологічної наукової школи, але й реальне інтегрування СІД із філологічними науками та науками документально-комунікаційного циклу⁴⁷. Особливого поширення набули текстологічні дослідження, проваджені із залученням дослідницького арсеналу палеографії, семіотики, герменевтики та теорії комунікації⁴⁸. Розроблення методики вивчення історичних документів посіло гідне місце у працях співробітників Інституту рукопису НБУВ НАН України, що призвело до появи циклу публікацій, зосереджених на методиці археографічного, кодикографічного описів історичних документів, зміст якої виявляється у наслідуванні класичних зразків моделі репрезентації пам'ятки та врахуванні модерних умов побутування вторинної ретроспективної інформації⁴⁹.

У 1990–2000-х рр. поживаються студіювання з дипломатики – науки про історичні правові документи, що вивчає час і місце їх походження, автентичність, ступінь вірогідності, форми, змісту, функціонування. Серед українських дослідників, які активно займаються дипломатикою, особливо варто поцінувати студії О.А.Купчинського, О.Я.Мацюка, Ю.А.Мицика, Ю.М.Русакової та ін.⁵⁰ Їм належить розроблення історіографічних, історичних, загальних теоретичних питань дипломатики, а також конкретні дослідження, присвячені виявленню різних видів, типів і жанрів писемних пам'яток, їх усебічному науковому аналізу, зокрема з'ясування дипломатичної структури та провенієнції, будови формулярів і клаузул, зв'язку між змістом, формою і походженням, класифікації актів, методиці реконструкції архівів, текстів документів.

Завдяки своїм ґрунтовним дослідженням у галузі дипломатики, палеографії, джерелознавства, історичного документознавства й архівознавства в історію історичної науки ввійшов О.А.Купчинський. Результати його десятилітніх студій викладено у багатьох наукових публікаціях⁵¹ і фундаментальних монографіях – «Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти» (2004 р.), «Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова» (1998 р.), що здобули високу оцінку колеґ⁵². О.А.Купчинському належить заслуга виявлення в архівах України, Польщі, Литви, Росії й Ватикану найповнішого корпусу документальних джерел Галицько-Волинського князівства кінця XII – першої половини XIV ст. Уперше запропоновано концепцію й методологію реконструкції середньовічного архіву та комплексного вивчення документальних пам'яток. Львівський дослідник провів різнобічний дипломатичний аналіз актів і документів, розробив засади наукової експертизи документальної спадщини на предмет оригінальності, автентичності, джерелознавчої вагомості для розкриття

історичних фактів, подій і явищ. До реконструйованого складу увійшли оригінальні та копійні автентичні документи, відтворені з літописів, судово-адміністративних книг, метрик тощо. В основу класифікації виявлених документів лягла ознака достовірності чи оригінальності. Значне місце відводиться висвітленню структури, засад і схеми функціонування князівської канцелярії, а компаративний аналіз, вибудований за допомогою апелювання до західноєвропейського досвіду, підтверджує висновок про високий рівень організації, злагоженості функціонування цієї ланки управлінського апарату. Із лінгвістичного боку студіювання історичних документів, оперті на фонетичні, морфологічні, орфоепічні, синтаксичні, пунктуаційні, лексичні аспекти тексту розкривають особливості мови документів епохи середньовіччя. Запропонована О.А.Купчинським методика виявлення і дослідження документів у напрямку реконструкції текстів із польських, угорських, німецьких, латиномовних історичних джерел засвідчена успішною апробацією, а оприлюднений корпус актів Галицько-Волинського князівства «заповнює прогалину в українському, загальнослов'янському та європейському історичному джерелознавстві й документознавстві епохи середньовіччя»⁵³.

Організаційна розбудова історичної науки, а з нею й спеціальних історичних дисциплін, уведення джерелознавчих спецкурсів у систему фахової підготовки істориків, урізноманітнення методів і техніки ведення досліджень, заснування нових галузевих періодичних видань сприяли розвиткові літописознавства. Сучасне вітчизняне літописознавство репрезентоване низкою праць (П.П.Толочко, Ю.А.Мицик, Я.І.Дзира, М.Ф.Котляр та ін.), які є надзвичайно важливими для джерелознавчої думки⁵⁴. Архівний евристичний пошук, що увінчався відкриттям нових документів (Ю.А.Мицик), раціонально виважений перегляд усталених від авторитетної наукової традиції О.О.Шахматова, М.Д.Присьолкова, Л.В.Черепніна схем історії давньоруського, галицько-волинського літописання (П.П.Толочко, М.Ф.Котляр), методика та методологія вивчення козацьких літописів XVIII ст. як історичних джерел, історіографічних пам'яток, історично-літературних творів, свідчень історичного мислення особи (Я.І.Дзира) справили вагомий вплив на розвиток літописознавства в Україні.

Упродовж 1990–2000-х рр. з'явилися різнопланові дослідження, які можна класифікувати за змістовою чи предметно-тематичною ознаками. Це – історичні, теоретико-фундаментальні, теоретико-прикладні, науково-технологічні розв'язки, присвячені спеціальним видам історичних документів, наприклад, кінофотофонодокументам (КФФД), музичним, технічним документам. До першого тематичного блоку належать розвідки з історії Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С.Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного), репрезентовані загальними історичними оглядами у виконанні О.М.Базанової, Н.М.Слончак, Н.М.Топішко, які, між іншим, на рівні окремих зауваг, пов'язаних зі специфікою КФФД, порушують історію їх комплектування, зберігання та особливостей користування⁵⁵. Важливе значення для конституювання кінофотофонодокументознавства мають наукові студії Л.П.Маркітан і Н.М.Слончак⁵⁶.

Узагальнюючі статті про дисципліни, що займаються вивченням КФФД, з'явилися на початку 1990-х рр. Тоді вперше кінофотознавство та фонодокументалістику було розглянуто як історичні дисципліни. Авторами статей виступили відомі дослідники – Л.П.Маркітан і Н.М.Слончак, які через історію КФФД продемонстрували накопичення знань про них і складання відповідних галузей. Ознаки, властивості, функції, класифікація КФФД, міждисциплінарні зв'язки лягли в основу стисло розкриття теорії дисциплін. Незважаючи на констатацію загальновідомих фактів і положень, поява окремих публікацій, присвячених кінофотознавству та фонодокументалістиці як СІД стала помітною подією,

що увиразнилася в історії документознавства з декількох основних причин. По-перше, ствердженням належності цих галузей знань до історичних наук, а, по-друге, визнанням їх конституційованості. І хоча наприкінці 2000-х рр. ці положення не розглядаються беззастережно та викликають більше критики, ніж схвалення, проте варто позитивно поцінувати спроби подати узагальнений розгляд дисциплін в історичному дисциплінарному контексті, порушивши, таким чином, проблему розширення наукового простору вивчення КФФД.

Наявність у робочих зошитах «Української архівної енциклопедії» (2006–2007 рр.) статей, присвячених фото- і фонодокументознавству, «провокує» на порівняльний аналіз із попередніми пропозиціями. Тут ми не зустрічаємо понять «кінофотознавство» чи «фонодокументалістика». Вони вкладаються у ширший термін, що здобув більше визнання фахівців – фонодокументознавство та фотодокументознавство, при відсутності статті про кінодокументознавство. Їх відрізняє стрункіший виклад інформації про зміст дисциплін, зокрема термінологічне означення. Визначальним при цьому виступає переконання автора статей (Л.П.Маркітан) у тому, що фонодокументознавство та фотодокументознавство є спеціальними історичними дисциплінами, які досліджують фото- і фонодокумент як історичні джерела⁵⁷. Твердження про абсолютну об'єктивність фотодокумента є неправомірним, а виклад провадження наукової критики обмежується «загальними принципами критики» історичного джерела. Таким чином, очевидно, що автор «виводить» їх зміст, спираючись на джерелознавчі традиції, і мимохідь продовжує вважати фоно- та фотодокументознавство розділами історичного *джерелознавства*, а не документознавства. Відгукуючись про наукову проблематику фонодокументознавства, Л.П.Маркітан зауважує, що дисципліна «перебуває на початковому етапі і потребує пильної уваги та розробки відповідних методик дослідження»⁵⁸. Тому підміна документознавства джерелознавством виглядає радше не як парадокс, а як умотивований становищем галузей наукових знань на початку ХХІ ст. висновок. Правда, розвиток самого джерелознавства у 1990–2000-х рр. відзначається складністю, зумовленою інтеграційними процесами у середовищі не лише гуманітарних дисциплін, і фраза, кинута чверть століття тому В.В.Фарсобіним: «На питання, що є джерелознавство, відповідають по-різному» – залишається актуальною⁵⁹.

Сучасна література довідково-бібліографічного змісту, яка з'явилася завдяки старанням ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного та Державного комітету архівів України протягом останнього десятиліття, докладно зафіксувала основні наукові досягнення архівістів щодо впорядкування КФФД, зокрема представивши засоби інтелектуального доступу, спродуковані науковою обробкою документів, їх описом, створенням типової інформаційної моделі⁶⁰. Таким чином, збільшення кількості проблемно-тематичних праць із кінофотофонодокументознавства та якісне зростання рівня теоретичних узагальнень засвідчує становлення цього виду спеціального документознавства за активної участі істориків-джерелознавців та архівістів.

Уявлення про те, що є музичним документом, почало складатися ще у середині ХІХ ст. Тоді з'являються одні з перших праць, присвячені вивченню пам'яток музичної писемності у виконанні Д.В.Розумовського, І.І.Сахарова, В.К.Ундольського⁶¹, які, за справедливим зауваженням Є.О.Бобкова, хоча й містили цікаві спостереження, проте були позбавлені висновків і узагальнень⁶². Праці «старателів» історії, палеографії музичного письма заклали підвалини майбутніх студій особливого джерелознавчого напрямку, які відчутно поживались у 1960–1970-х рр. Новий етап у студіюванні музичних документів починається в 1990-х рр. Серйозні розробки у галузі музичного документознавства належать Л.Г.Тупчієнко-Кадировій. Видані впродовж 1990–2000-х рр. праці цього автора засвідчили стабільний інтерес до вивчення музичного документа як

соціального явища, теоретичних і практичних аспектів описування, класифікації, пошуку у базі даних на прикладі архівних фондів особового походження⁶³. Основними об'єктами досліджень Л.Г.Тупчієнко-Кадирової стали особа-фондоутворювач, музика як змістове ядро документа, її структура. Відтак аналізуються форма і зміст музичного документа, залежність його інформації від об'єктивних і суб'єктивних факторів, її види, ознаки для класифікації й одиниці поділу, зокрема нотний рукопис, нотне видання, музичний звукозапис, електронний нотно-звуковий документ. Запропоновані Л.Г.Тупчієнко-Кадировою методики описування, класифікації, пошуку музичних документів ґрунтуються на інтегрованому підході, який створено на основі архівного описання, частково бібліотечного, кодикологічного, музейного описів, матричного гіпертексту у базі даних, створеній у середовищі CDS/ISIS Windows (версія 1.4, 2002 р.), що вказує на наслідування теоретико-методологічних засад кодикологічної школи Л.А.Дубровіної, технології матричного гіпертексту В.Г.Овчинникова⁶⁴.

Важливим напрямом вивчення музичного документа є його бібліографування. Поява перших фундаментальних наукових ретроспективних нотних каталогів, анотованих покажчиків, персональних бібліографій у виконанні Н.О.Герасимової-Персидської, Л.А.Дубровіної, Л.П.Корній, Е.С.Клименко та інших дослідників підкреслила започаткування нового етапу музичного бібліографування, а, отже, і вкорінення студіювань музичного документа загалом⁶⁵.

Не було обійдено увагою й картографічні документи. Досліджуваний період відзначений пошкваленням розвитку історичних картографії й картознавства, історії картографування та картографії. Сутність цих наукових дисциплін становить студіювання карти (збірок карт) як історичного джерела, засобу комунікації, а також процесів, методики, методології їх розроблення та особливостей функціонування (у т.ч. електронних карт). Складність поставлених завдань диктує ігнорування «єдино вірного» підходу до їх розв'язання. Тому пропозиції картографічного джерелознавства, загальна теорія карти в контексті історії культури, соціокультурної діяльності, зокрема мистецтва, релігії, ідеології сприяли створенню широких концептуальних засад уніфікації тематичної термінології, аналізу періодизації карт і картографічного матеріалу, їх класифікації, археографічного опрацювання й публікації, створення бібліографічних покажчиків, тобто узагальнення теоретичного й науково-практичного досвіду. Праці Г.В.Боряка, М.Г.Вавричин, І.Б.Гирича, Я.Р.Дашкевича, Я.І.Жупанського, М.П.Крикуна, О.А.Купчинського, У.Р.Кришталович, Т.Ю.Лютюї, Р.І.Сосси, Ф.П.Шевченка та інших дослідників стали важливим внеском у розвиток основних напрямів вивчення карти та атласу як історичних джерел, еволюції історичної картографії й джерелознавства⁶⁶. Висновки науковців про евристику масивів карт, видове різноманіття картографічних документів, що, безперечно, дало плідний матеріал для виконання теоретичних студій, формування видових ознак карт у зв'язку із загальною теорією і технікою картоскладання, особливості «відомчого картографування» сприяли розробленню концепції джерелознавчого освоєння карт минулих століть, яка спирається на використання картографічного методу у формуванні методик джерелознавчого їх аналізу, перспектив використання картографічного моделювання під час роботи з традиційними письмовими історичними джерелами й документами. Важливим історико-картографічним напрямом останніх років стало створення фундаментальних зведених бібліографій і науково-археографічних довідників, що розкривають стан вивчення карти, виокремлення регіонального і національного контекстів⁶⁷.

Солідним здобутком української картографії початку 2000-х рр. стало втілення ідеї національного атласу України. У 2008 р. світ побачило фундамен-

тальне комплексне видання – «Національний атлас України»⁶⁸, в якому представлено 845 карт із додатковою картографічною інформацією (легенди, карти-врізки, діаграми, графіки, фотоілюстрації та ін.)⁶⁹. Науковим керівником укладачів карт блоку «Історія» виступив директор Інституту історії України НАНУ академік НАН України В.А.Смолій. Карти, загальною кількістю 79 одиниць (8,2% від генеральної сукупності картографічного матеріалу, зібраного у виданні), об'єднано у чотири розділи, що висвітлюють давню історію, середньовіччя та ранній новий час, нову й новітню добу України. Автори розділу доклали неабияких зусиль задля адекватного відображення особливостей і просторових закономірностей поширення природних об'єктів і соціальних явищ, інтенсивності прояву зв'язків і взаємодії, залучивши на допомогу найновітніші досягнення картографування. Незважаючи на відчутні зміни на рівні структурної організації історичних карт, їх тематики і, зрештою, змісту слід відзначити прагнення розробників зберегти головний принцип попередників – систематизований, уніфікований виклад картографічної інформації з екстраполяцією на пізнання природи і суспільства в єдності та взаємодії.

Попри прогресування у вивченні картографічних документів, актуальними завданнями залишається дослідження їх як першоджерел історичної науки, якості старих картографічних творів, зокрема топографічних, із погляду математичної основи, точності, докладності, наочності, змін способів зображення й умовних позначень, змін елементів географічної оболонки (населені пункти, берегова лінія, гідрографія, шляхи сполучення, ландшафт) тощо.

Оптимізація документального наповнення інформаційної інфраструктури науково-технічної інформацією спонукала до активнішого дослідження технічних, зокрема патентних, нормативних документів зі стандартизації, промислових каталогів тощо. На тлі вдосконалення національної системи науково-технічної інформації актуальною потребою стала належна організація створення й надання споживачам науково-технічної інформації. Відтак, вивчення технічної документації виявилось на часі. Яскравим продовженням напружувань Р.В.Бичківського, М.Д.Гінзбурга, Г.І.Солоїденко та інших фахівців стали розвідки Л.П.Пасічник, яка розглянула й детально охарактеризувала патентні (опис винаходу, патент), нормативні документи зі стандартизації (стандарт, технічні умови, настанови, технічні регламенти) та промислові каталоги (номенклатурний каталог, лист-каталог, проспект), запропонувала фасетну класифікацію⁷⁰. Приділення Л.П.Пасічник значної уваги перспективі бібліографічного опису технічної документації сприяло вдосконаленню моделі репрезентації документа та вторинної інформації про нього. Зроблені науковцем на основі аналізу структури й документної інформації розгорнуті висновки відкривають шлях для дальших досліджень специфіки створення й функціонування технічної документації, удосконалення спеціальної документознавчої термінології.

Поряд з активізацією досліджень загальних джерелознавчих теоретичних і методологічних проблем, окремих видів історичних джерел, наприклад, акти, літописи, КФФД, музичні, картографічні документи, книга (у т.ч. рукописна) помітно зростає інтерес до їх елементів. У зв'язку із цим відчутно збільшується кількість сфрагістичних студій⁷¹. Об'єктами наукових розвідок стають донедавна «табуйовані» матеріали, наприклад, печатки світських і духовних установ, перебування яких у полі зору дослідників не допускалося з огляду на відомі суспільно-політичні обставини. Як серйозні репрезентанти церковної сфрагістики заявили про себе В.П.Перкун і І.Б.Скочиляс, яким належить низка цікавих розвідок⁷². І хоча у цьому випадку маємо справу з науковими студіями загального сфрагістичного змісту, проте висновки, зроблені їх авторами, мають непересічне значення для збагачення системи знань про печатки як елемент засвідчення достовірності інформації. Складені характеристики sigillum'ів пра-

вославних, греко- й римо-католицьких, лютеранських культових установ та духівництва, їх класифікації, визначення функційних особливостей і ступеня інформативного насичення в ув'язці з традиціями діловодства релігійних інституцій розкривають значення печаток як джерел з історії церкви, особливостей і взаємин духовної ієрархії. Козацьким печаткам Гетьманщини XVII–XVIII ст. присвячено наукові публікації І.М.Ситого⁷³. Еволюція козацьких печаток, їх класифікація згідно з функційним призначенням, належністю, практикою діловодства, а також наукова критика, встановлення значення як історичного джерела – звична схема сфрагістичних досліджень. Утім, як і у випадку з І.Б.Скочилиас і В.П.Перкуном, із документознавчого погляду особливо цінним є розроблення І.М.Ситим печаток у контексті історії документа, діловодства, установ, еволюції державності й української культури.

Із розвитком філігранології в Україні нерозривно пов'язана наукова творчість О.Я.Мацюка. Керуючись ідеями та науковими знахідками авторитетних українських і зарубіжних дослідників, О.Я.Мацюк розвинув думку про те, що кожен аркуш паперу, який містить водяний знак, є історичним документом. Вивчення палеографічних, геральдичних, генеалогічних та інших особливостей філіграней XV–XIX ст. породжує ґрунтовні висновки про джерельне значення водяних знаків для встановлення дати, місця укладання документа, підтвердження достовірності документної інформації, викриття сфальшованих документів⁷⁴. Утверджуючи тематику філігранології, О.Я.Мацюк сприяв визначенню дослідницьких напрямів, завдань дисципліни, а, модифікуючи їх зміст за західноєвропейським зразком, розширив об'єкт дослідження. Відтак технологія виробництва паперу, історія його розповсюдження, еволюція папірень, генеалогія їх власників, геральдика фірмових водяних знаків та значення, економічні зв'язки країн виробників паперу з країнами-споживачами, історія торгівлі папером, характеристика технічного обладнання підприємств (мануфактур), якості, асортименту, формату паперу та способів його вживання визначалися О.Я.Мацюком як основні завдання філігранології. Більш, ніж тридцятирічне захоплення історією паперу, папірництва, філігранями спричинило появу цікавих, із перспективою міждисциплінарних розширень продовжувачами справи, непересічних праць – «Історія українського паперу» (1994 р.) і «Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст.» (1992 р.)⁷⁵. «Як на справжнє повчіння в українській філігранології треба вказати на «вторгнення» О.Мацюка у цілком невивчену ділянку»⁷⁶, цим самим «фактично започаткувавши в Україні нову дисципліну – філігранологію»⁷⁷. Значення філігранологічних студій полягало в удосконаленні наукової критики історичних документів, накопиченні та розвитку знань про документ, зокрема, його матеріальну складову та інформаційний потенціал.

Попри вивчення конкретних видів документів чи їх елементів в історичній науці міцніють позиції дисциплін, орієнтованих на сферу практичної документної діяльності. До таких належить археографія. Помітно зростає популярність археографічних студій загального й конкретного проблемно-тематичного змісту, а у цьому контексті – біографістичного вивчення наукової творчості діячів науки⁷⁸. Цьому сприяло відродження діяльності академічної Археографічної комісії (1987 р.), заснування Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (1991 р.), розгортання ними дослідної й едиційної діяльності, розроблення теоретичних питань. Історія новітньої української археографії як спеціальної історичної дисципліни нерозривно пов'язана з іменами Г.В.Боряка, Л.М.Демченко, Л.А.Дубровіної, О.І.Журби, Ф.В.Стояна, В.І.Ульяновського, В.М.Хмарського, В.С.Шандри та інших дослідників⁷⁹. Магістральним напрямом археографічних студій є вивчення архівних документальних інформаційних ресурсів, писемних пам'яток для залучення до науково-

го обігу, збирання архівних і рукописних джерел, їх пошук, опис, опублікування з метою інформаційної репрезентації документів на різних рівнях організації побутування. Особливістю модерної археографії є розширення кола документів, які розглядаються для «переведення» з однієї зовнішньої і внутрішньої форми в іншу. Серед них – текстові рукописні або такі, що можуть сприйматися як текстові – музичні, аудіовізуальні, образотворчі, графічні джерела, джерела на нетрадиційних носіях (електронні документи, тривимірна графіка). У 1990-х рр. з'являється низка методичних рекомендацій щодо підготовки джерел до опублікування, які сприяли укоріненню археографічного напрямку досліджень документів⁸⁰. Загалом критичні праці з археографії, бібліографії, діловодства та інших сфер роботи з документами створюють сприятливі умови не тільки для збагачення досліджень історичних джерел, але й відкривають нові можливості осягнення феномена документа як об'єкта вивчення істориками у конкретній сфері практичної діяльності, залишаючи, таким чином, актуальними.

Отже, більшість сучасних історико-документознавчих студій провадиться у руслі СІД. Основними напрямками досліджень стали: 1) генеза документа; 2) еволюція характеристик змісту і форми документів; 3) визначення сутності процесів формування і розвитку видів і класів документів, документації; 4) класифікація документів; 5) умови створення та функціонування документації; 6) історичні форми документальної комунікації, сфери практичної діяльності з документами. Особливий акцент дослідників на студіях з історії документної інформації, способах документування, середовищі створення та функціонування документа (письмового і неписьмового), еволюції документно-інформаційної діяльності взаємно збагачує дисципліни та увиразнює зміст історичного й загального документознавства. Відзначимо різке підвищення інтересу істориків до «діловодної документації», інших систем документації (церковна, фінансова, статистична) тощо як історичного джерела, що продовжило в історичному джерелознавстві славні творчі традиції О.І.Гуковського, Б.М.Кочакова, К.Г.Мітєва, С.О.Нікітіна, В.І.Стрельського, М.М.Тихомирова та ін. На тлі дальшого розгортання традиційних класичних історико-джерелознавчих і документознавчих сюжетів з'являються неоджерелознавчі замальовки⁸¹. Кількісне зростання наукових досліджень сприяє якісному відшліфовуванню методики вивчення історичних документів, а поява новітніх студій із теорії джерелознавства – розбудові конструктів дослідження об'єкта, предмета дисципліни. Підтримка у фахових осередках істориків вселяє віру у позитивну перспективу документознавства як історичної дисципліни.

¹ *Репина Л.* «Вызов и ответ»: перспективы исторической науки в начале нового тысячелетия // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип.3. – Ч.І. – К., 2008. – С.13.

² *Богдашина О.М.* Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія: Навч.-метод. посіб. – 2-е вид., доп. та перероб. – Х., 2005. – 192 с.; *Бондаренко Г.В.* Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни: Навч. посіб. – Луцьк, 1997. – 222 с.; *Його ж.* Історичне пізнання: питання теорії і практики: Навч. посіб. для студ. іст. фак. / Інститут змісту і методів навчання; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – 226 с.; *Воронов В.І.* Джерелознавство історії України: Курс лекцій / Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 336 с.; Джерелознавство історії України: Конспект лекцій, метод. рек. та плани практич. занять / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича / Г.М.Скорейко (уклад.). – Чернівці, 2003. – 140 с.; Етнографічне джерелознавство: Метод. рек. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича / М.К.Чучко, В.В.Грябан (уклад.). – Чернівці, 2008. – 55 с.; *Кончук І.М.* Джерелознавство: Навч.-метод. посіб. / Ніжинський держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 2004. – 88 с.; *Копилов С.А.* Джерелознавство нової і новітньої історії країн Європи і Америки: Навч.-метод. посіб. / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. –

Кам'янець-Подільський, 2007. – 46 с.; *Підгасцький В.В.* Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: Навч. посіб. для історичних ф-тів ун-тів / Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 392 с.; *Самойленко О.Г.* Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник для студ. заоч. форми навчання / Ніжинський держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 2004. – 132 с. та ін.

³ Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – К., 2002. – 488 с.

⁴ Там само. – С.11.

⁵ Там само. – С.12.

⁶ Там само.

⁷ *Калакура Я.* Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки // Спеціальні історичні дисципліни (далі – СІД): питання теорії та практики. Зб. наук. праць. – К., 2004. – Ч.11. – У 2-х ч.: Ч.1: До 10-річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України. – С.37–52.

⁸ Там само. – С.37.

⁹ Там само. – С.38–40.

¹⁰ *Войцехівська І.Н.* Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство (далі – ААД): Міжвід. наук. зб. – К., 2001. – Вип.3. – С.255–270; *Калакура Я.* Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки. – С.41.

¹¹ *Калакура Я.* Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки. – С.42.

¹² Там само. – С.43.

¹³ Там само. – С.44.

¹⁴ Там само. – С.45–46.

¹⁵ Там само. – С.46.

¹⁶ Там само. – С.49.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Войцехівська І.Н.* Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми. – С.255–270.

²⁰ Там само. – С.265.

²¹ *Кулешов С.* Історичне документознавство: зміст та основні завдання наукового напрямку (до постановки проблеми) // Архіви України. – 1998. – №1/6. – С.9–18.

²² *Ковальчук В.М.* Джерела з історії мережі ОУН (б) і запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 – на початку 1945 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2005. – 19 с.; *Каніщев Г.Ю.* Документи робітничо-селянської інспекції Харківщини 1920–1934 рр. як історичне джерело: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2003. – 17 с.

²³ *Ковальчук В.М.* Виявлення організаційних документів ОУН і запілля УПА на ПУЗУ в 1943 – на поч. 1945 р. // Український історичний збірник. – 2004. – Вип.6. – С.355–364; *Його ж.* Діловодство та архівна справа в УПА на Північно-Західних Українських землях в 1943 – на поч. 1944 рр. // Наукові записки: Збірн. праць молодих вчених та аспірантів. – К.; Хмельницький, 2002. – Т.8 (Ч.П). – С.178–187 та ін.

²⁴ *Подкур Р.Ю.* Особливості дослідження архівно-слідчих справ ДПУ-НКВС як джерела з історії України // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С.63–65; *Його ж.* Інформаційно-аналітичні матеріали ВНУК-ДПУ як джерело до вивчення діяльності політичних партій на Поділлі // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 1997. – Вип.2. – С.219–237; *Його ж.* Інформаційні повідомлення ДПУ як джерело вивчення колективізації в Україні // Історичне краєзнавство і культура: Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. – К., Х., 1997. – С.227–229 та ін.

²⁵ *Білоконь С.І.* Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВС // Проблеми історії України. – К., 1994. – Вип.3. – С.90–101.

²⁶ Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук. пр. / Український держ. НДІ архівної справи і документознавства; Держархів

Служби безпеки України / Р.Я.Пиріг (ред.). – К., 1998. – 161 с.; *Гранкіна О.В., Омельчук Д.В., Московченко Н.П.* Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-і рр.: Методичні рекомендації. – К., 1997. – 35 с.

²⁷ *Подкур Р.Ю.* Документи радянських спецслужб як джерело до вивчення політичних, соціально-економічних, культурних процесів в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999. – С.12.

²⁸ *Петровський Е.П.* Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут укр. археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2006. – 20 с.

²⁹ *Легун Ю.В.* Церковні візитації XVIII–XIX ст. як генеалогічне джерело // Сторінки історії: Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип.22. – С.178–185; *Його ж.* Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. – Вінниця, 2005. – 516 с.; *Його ж.* Викупні документи аграрної реформи як джерело з генеалогії та історії селянських родин (за матеріалами Подільської губернії) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2005. – Вип.81. – С.93–96; *Його ж.* Класифікація джерел генеалогічного характеру селянських родин Правобережної України // СІД: питання теорії та методики: Зб. наук. праць. – К., 2005. – Ч.12. – Ч.І. – С.249–270; *Його ж.* Матеріали місцевих контор удільних відомств в Подільській губернії як історичне джерело // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип.10: Серія: історія. – Вінниця, 2005. – С.370–375; *Легун Ю.В., Петренко О.С.* Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. – Вінниця, 2003. – 284 с.

³⁰ *Головка Ю.І.* Класифікація документальних джерел з історії становлення південноукраїнських митниць (1776–1819 рр.) // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. наук. праць / Ред. кол.: В.М.Вашкевич та ін. – Запоріжжя, 2003. – С.112–133; *Її ж.* Зберігання службової документації в архівах митних установ Південної України (1776–1819 рр.) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – Запоріжжя, 2003. – Вип.7. – С.209–215; *Її ж.* Особливості створення та різновиди документів митних установ Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – Запоріжжя, 2001. – Вип.6. – С.139–150; *Її ж.* Відомості митних установ як джерело до історії митниць Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. // Наук. записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т.7. – С.182–196 та ін.

³¹ *Константінова В.М.* Джерела з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2004. – 21 с.; *Її ж.* «Грамота на права и выгоды городам Российской империи» як джерело з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – С.25–29; *Її ж.* Атласи Новоросійської губернії як джерела з соціально-економічної історії міст кінця XVIII століття // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля: Наук. журнал. – Луганськ, 2001. – №10. – С.31–35; *Її ж.* Військово-топографічні описи Південної України першої половини XIX століття // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, 2001. – Вип.6. – С.228–230 та ін.

³² *Гузенков С.* Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.; *Його ж.* Метричні книги як джерело з соціальної історії Південної України другої половини XIX – початку ХХ ст.: інформативні можливості (на матеріалах Державного архіву Запорізької області) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т.6. – С.206–209; *Його ж.* До питання про методику обробки метричних книг // Наук. записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т.7. – С.334–338; *Його ж.* Метричні книги як джерело з локальної історії Південної України другої поло-

вини ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами про село Друга Миколаївка Бердянського повіту Таврійської губернії) // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України; УНДІАСД. – К., 2003. – Т.9. – С.45–48 та ін.

³³ *Гузенков С.* Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2005. – С.8–13.

³⁴ *Привалко Т.В.* Обліково-статистичні джерела з історії дворянства Лівобережної України кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний університету імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 18 с.

³⁵ *Капраль М.М.* Фінансові книги Львова другої чверті ХVІ ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 1996. – 23 с.

³⁶ *Синяк І.Л.* Джерела з історії діловодства запорізького козацтва доби Нової Січі (1734–1775): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут укр. археографії та джерелознавства. – К., 2006. – 20 с.; *Його ж.* Документообіг останнього Коша Запорозького з Гетьманщиною // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2006. – Т.12. – С.72–90; *Його ж.* Діловодство паланкових канцелярій періоду Нової Січі (1734–1775) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2005. – Т.10. – С.197–215; *Його ж.* Паспорти як різновид засвідчувальної документації Коша Нової Січі (1734–1775) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Вип.4: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острог, 2004. – С.129–140.

³⁷ *Абросимова С.В.* Чумак О.М. До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу) // Південна Україна ХVІІІ–ХІХ ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя, 1996. – Вип.2. – С.19–27; *Апанович О.М.* Архів Коша Запорозької Січі // Архіви України. – 1989. – №6. – С.13–27; Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. – К., 1998. – Т.1. – 696 с.; К., 2000. – Т.2. – 752 с.; К., 2003. – Т.3. – 952 с.; *Гисцова Л.З.* Архів Коша Нової Запорозької Січі // Нариси історії архівної справи в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. І.Б.Матяш і К.І.Климової. – К., 2002. – С.137–144; *Гурбик А.* Правові відносини та судочинство в Запорозькій Січі // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва (Київ – Дніпропетровськ, 13–17 травня 1991 р.). – К., 1993. – Вип.1. – С.157–162; *Кузик Т.* Писар Війська Запорозького Низового Олексій Петруша (матеріали до біографії) // Київська старовина. – 2003. – №6. – С.133–140; *Олійник О.Л.* Кошовий писар // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С.269; *Його ж.* Кошова канцелярія // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С.267; *Лиман І.І.* Стосунки Коша Війська Запорозького і київських митрополитів з церковних питань в період Нової Січі // Запорізький державний університет: Наукові праці історичного факультету. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип.ІІ. – С.50–61; *Панашенко В.О.* Органи управління та їх канцелярії на Гетьманщині // Ділова документація Гетьманщини: Збірник документів. – К., 1993. – С.5–22; *Плецький С.Ф.* Військові канцеляристи // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С.76; *Його ж.* Військовий товмач // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С.76; *Посунько О.М.* Документи до історії гайдамацького руху в діловодних матеріалах канцелярії Нової Січі та Новосербського корпусу // Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького та 90-літтю ХІІІ Археологічного з'їзду (листопад 1995 р.). – Дніпропетровськ, 1995. – С.109–111; *Стафійчук В.В.* Відбиття статусу Нової Запорозької Січі у формулярах листування з гетьманом К.Розумовським // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній свідомості: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – К.; Запоріжжя, 1997. – С.349–351; *Ченцова Н.В.* Атестати запорозьких козаків в архіві Коша Нової Запорозької Січі як джерело до вивчення козацьких біографій // Історія і особистість історика: Збірн. наук. праць, присвячених 60-річчю ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ, 2004. – С.139–154 та ін.

³⁸ Кондратюк Ю.С. Історіографія досліджень церковнопарафіяльного діловодства II половини XIX – початку XXI ст. // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2007. – №6 (56). – С.3–6; *Її ж.* Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. Особливості формування та ведення // Збірник навчально-методичних матеріалів і наук. статей історичного факультету. – Вип.13. – Луцьк, 2007. – С.7–12; *Її ж.* Основні функції органів управління Волинської єпархії щодо церковнопарафіяльного діловодства наприкінці XVIII – початку XX століть // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах – Дніпропетровськ, 2008. – №1 (57). – С.19–22 та ін.

³⁹ Кондратюк Ю.С. Православні інституції та духовенство як суб'єкти формування церковнопарафіяльного діловодства Волинської єпархії наприкінці XVIII – на початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Національний ун-т «Острозька академія». – Острог, 2008. – 20 с.

⁴⁰ Бездрабко В. Діловодство у переддень народження документознавства: особливості побутування та вплив на еволюцію науки про документ // Наукові праці МДГУ: Науково-методичний журнал. – Т.88. – Вип.75: Історичні науки. – Миколаїв, 2008. – С.156–165; *Її ж.* Формування єдиної державної системи діловодства і розвиток управлінського документознавства: залежності й інвазії // Вісник ДАКККіМ: Наук. журнал. – 2008. – №2. – С.80–86; *Її ж.* Трансформації тлумачення діловодства як відзеркалення становлення документознавства // Вісник Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2008. – №2. – С.105–110; *Її ж.* Діловодство у контексті державного управління Російської імперії XIX ст. як чинник становлення документознавства // Історичний журнал. – 2008. – №5. – С.62–72; Загорецька О. Нормативне та науково-методичне забезпечення організації діловодства в Україні у 1950–1980-х рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т.11. – С.177–182; *Її ж.* Організація діловодних служб Державного сенату Української Держави // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т.5. – С.113–115; Кулешов С. З історії організації наукових досліджень процесів діловодства в Україні у 1920–1930-х роках // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т.11. – С.164–167; Леміш Н.О. Форми реєстрації документації в канцелярії чернігівського цивільного губернатора в першій половині XIX ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – 2008. – Т.16. – С.93–96; Палеха Ю. До історії організації діловодства в державному апараті українських урядів 1917–1918 рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т.12. – С.132–136; Пронь Т.М. Діловодна документація Херсонської губернської земської управи як джерело вивчення обортового переселенського руху селян Південної України у кінці XIX – на початку XX ст. // Південний архів: Історичні науки / МОН України; Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2005. – Вип. XX. – С.74–78 та ін.

⁴¹ Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття. – К., 2005. – 427 с.; *Її ж.* Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд. – К., 1998. – 75 с.

⁴² Бойко В.М. Джерела до історії державного управління та місцевого самоврядування України / Чернігівський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, держ. підприємств, установ і організацій. – Чернігів, 2005. – 60 с.; Венгерська В.О. Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX століття / НАН України; Інститут історії України / В.Г.Сарбей (відп. ред.). – К., 1997. – 41 с.; Молчанов В.Б. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні у XIX – на початку XX ст. / НАН України; Інститут історії України. – К., 2007. – 113 с.; Надолішній П.І. Теорія та історія державного управління: Навч. посіб. / Національна академія держ. управління при Президентові України; Одеський регіональний ін-т держ. управління. – Одеса, 2006. – 126 с.; Орленко В.І. Історія державного управління в Україні: Навч. посібник / Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К., 2001. – 268 с.; Панащенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.) / НАН України; Інститут історії України. – К., 1997. – 74 с.; Скрипник А.Ю. Діяльність адміністративних установ Подільської губернії (1793–1914 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАНУ. – К., 2006. – 245 с. та ін.

⁴³ *Боянівська М.Б.* Українська рукописна книга в XV – першій половині XVII ст.: виробництво і поширення: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Л., 1994. – 26 с.; *Булатова С.О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVII – сер. XIX ст.: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К., 1999. – 17 с.; *Іваннікова М.К.* Кирилична світська книга XVII ст. в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського: історико-кодикологічний опис: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К., 2003. – 18 с.; *Колосовська О.М.* Дослідження та колекціонування стародруківаної кириличної книги в Галичині (кінець XVIII – перша половина XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. – К., 1998. – 17 с.; *Корнєєва Г.В.* Українська дитяча книжка Східної Галичини: історико-книгознавчий аспект (друга половина XIX ст. – 1939 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2005. – 18 с.; *Миронець Н.Р.* Книжково-рукописне зібрання барона Ф.Р.Штейнгеля: формування, зміст, доля: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. – К., 2004. – 18 с.; *Римарович І.О.* Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського: історія та бібліографічна реконструкція: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. – К., 2001. – 17 с.; *Малиновська Н.Л.* Українська книга другої половини XIX – першої чверті XX століття на Півдні України: історико-книгознавчий і бібліографічний аспекти: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К., 2005. – 19 с. та ін.

⁴⁴ *Геппенер М.В., Візир М.П., Шубинський Й.В.* Слов'янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР: огляд, опис, публ. / Відп. ред. О.А.Лазаревський. – К., 1969. – 152 с.

⁴⁵ *Дубровіна Л.А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – 312 с.; *Ї ж.* Кодикографія – археографія – кодикологія (взаємозв'язки та розмежування) // Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992. – С.7–31; *Ї ж.* Українська рукописна книга як об'єкт кодикології та камеральної археографії // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип.1 (4). – С.59–70; *Ї ж.* Інформаційно-документальні описи писемних джерел: бібліографія, археографія, кодикографія // Бібліотечний вісник. – К., 1992. – №1. – С.13–29; *Ї ж.* Сучасні проблеми едиційної археографії // Методичні рекомендації по передачі текстів документів XV–XVIII ст.: Матеріали наради. – К., 1990. – С.89–94 та ін.

⁴⁶ *Дубровіна Л.А.* Кодикологія та кодикографія як спеціальні історичні дисципліни в дослідженнях історії української рукописної книги: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.09 / АН України; Інститут історії України. – К., 1993. – С.37.

⁴⁷ *Гальченко О.М.* Історичні форми книги // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип.3. – С.124–142; *Гнатенко Л.А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського: Каталог. – К., 2003. – 274 с.; Грецькі рукописи у зібраннях Києва: Каталог / Упор. Є.Чернухін. – К., Вашингтон, 2000. – 384 с.; Грецькі актові документи і листи з фондів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН УРСР: Каталог рукописів XVI–XIX ст. / Уклад. Є.Чернухін. – К., 1991. – 54 с.; *Дубровіна Л.А.* Кодикологія як спеціальна історична дисципліна, об'єкт, предмет, методи і перспективи досліджень в Україні // СІД: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Зб. наук. пр. на пошану акад. В.А.Смолія: У 2 ч. – К., 2000. – Ч.1: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – С.337–342; *Ї ж.* «Архівна та рукописна Україніка»: до проблеми об'єкта археографічного та інформаційного опису в системі НАІС // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1994. – Вип.2. – С.182–209; *Ї ж.* Структура і зразки кодикологічного опису східнослов'янської рукописної книги // Архівна та рукописна українська: матеріали розширеної міжвід. наради. – К., 1992. – С.92–115; *Дубровіна Л.А.* Перспективи изучения отечественной средневековой книжности и автоматизированная система «Памятники письменности и печати» // Библиотечно-информационные систе-

мы: Сб. науч. тр. – К., 1990. – С.18–32; *Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А.* Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик // Вид. підг. І.П.Чепіга за участю Л.А.Гнатенко. – К., 2001. – С.74–104; *Дубровіна Л.А., Гальченко О.М., Іванова О.А.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992. – 152 с.; *Іванова О.А.* До питання датування рукописних книг (за матеріалами фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського) // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2002. – Вип.7. – С.204–216; *Її ж.* Рукописні книги XVI ст. у фондах Інституту рукопису НБУ імені В.І.Вернадського // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2003. – Вип.9. – С.465–474; *Іваннікова М.К., Іванова О.А.* Рукописна кирилична книга XVI–XVII ст.: основні принципи атрибуції // Арх. України. – 2002. – №4/6. – С.169–178; Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського: Каталог. – Вип. 2: Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів Інституту рукопису (1615–1817) / Археогр. опрацювання Т.В.Міцан. – К., 2003. – 479 с.; Каталог арабських рукописей из ЦНБ им. В.И.Вернадского АН УССР / Сост. А.В.Савченко. – К., 1988. – 67 с.; *Хамрай О.О.* Практика графічного аналізу почерку в кодикологічному опису рукописів // Сходознавство. – 2000. – №9/10. – С.45–66; *Її ж.* До питання формалізації типів почерку єврейських рукописів // Східний світ. – 1995–1996. – №2/1. – С.126–132; *Чернухін Є.К.* Грецька рукописна спадщина в Києві: історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. – К., 2002. – 326 с. та ін.

⁴⁸ *Гнатенко Л.А.* Графіко-орфографічні особливості староукраїнського узусу в правописі голосних конфесійних рукописних пам'яток останньої чверті XIV–першої чверті XVII ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1996. – Вип.3. – С.39–57; *Її ж.* До історії вивчення т.зв. другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. – К., 1995. – Вип.2: Матеріали наукової конф. пам'яті Лідії Петрівни Жуковської. – С.49–52; *Її ж.* Відбиття так званого другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу в правописі антропоімів Синодика кінця XVI ст. // Мовознавство. – 1995. – №6. – С.47–53; *Хамрай О.О.* Практика графічного аналізу почерку в кодикологічному опису рукописів // Сходознавство. – 2000. – №9/10. – С.45–66 та ін.

⁴⁹ *Дубровіна Л.А.* «Інтелектуальне» повернення історичної спадщини: до проблеми опису та реєстрації документальної інформації в Національній архівній та бібліотечній автоматизованій системі України // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – Вип.6. – С.261–270; *Її ж.* «Архівна та рукописна Україніка»: до проблеми об'єкта археографічного та інформаційного опису в системах НАІС // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1994. – Вип.2. – С.189–209; *Дубровіна Л.А.* Проблема стандартизації описання рукописних и архивных фондов для создания автоматизированных информационных массивов // Библиотека – Информатизация – Наука: Тезисы докл. и сообщ. Респ. науч. конф. (8–10 окт. 1991 г., г.Киев). – К., 1991. – Ч.1. – С.31–33; *Дубровіна Л.А., Ясулайтис В.А.* Использование математических методов и средств вычислительной техники в кодикологических исследованиях рукописных книг // Информатика и науковедение: Тезисы докладов Всесоюз. науч. конф. – Тамбов, 1988. – С.118; *Лозицький В.С., Боряк Г.В., Дубровіна Л.А.* Національна архівна інформаційна система України і «Архівна та рукописна Україніка» і комп'ютеризація архівної справи в Україні. – К., 1996. – Вип.1. – С.12–18; *Іванова О.А., Дубровіна Л.А.* Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В.И.Вернадского и создание базы данных «Кодекс» // ААД: Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип.5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С.45–55; *Ульяновський В.І., Дубровіна Л.А., Новохатський К.Є.* Архівна та рукописна Україніка: програма виявлення, обліку, опису архівних документів, рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України: Матеріали розширен. міжвід. наради «Архівна та рукописна україніка», Київ, 17 жовт. 1991 р. – К., 1992. – С.51–62 та ін.

⁵⁰ *Купчинський О.А.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Наукове товариство імені Шевчен-

ка. – Л., 2004. – 1282 с.; *Його ж.* Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова / НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 1998. – 98 с.; *Мицик Ю.А.* Про видання «Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини» // СІД: питання теорії та практики. – 2000. – Т.5. – С.26–31; *Його ж.* З матеріалів до «Українського дипломатарію XVI–XVIII ст.» // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». Історія. – 1998. – Т.3. – С.33–43; *Русакова Ю.М.* Неавтентичні документи Києво-Печерського монастиря XVI–XVII ст.: текстологія та поземельний аспект побутування: Автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2008. – 20 с.; *Страшко В.* Рекомендації до складання подокументних описів актових книг Правобережної України XVI–XVII ст. / Держкомархів України, ЦДІАК України. – К., 2002. – 100 с. та ін.

⁵¹ *Купчинський О.А.* Грамота Галицько-Волинського князя Романа Мстиславовича з умовною датою 1201 – початок 1203 року // Пам'ятки. – 2006. – №6. – С.21–36; *Його ж.* Історіографія публікацій та досліджень документальних матеріалів Галицько-Волинського князівства (загальний огляд) // Архіви України. – 2006. – №1/3. – С.103–121; *Його ж.* Неавтентичні акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть // Архіви України. – 2005. – №5/6. – С.12–23; *Його ж.* Згадки про акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть у тогочасних і пізніших документальних пам'ятках: до питання реконструкції архіву // ААД. – К., 2005. – Вип.8. – С.36–40; *Його ж.* Автентичні акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII–XIV ст. // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2005. – №4. – С.44–46; *Його ж.* Згадки про акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть у тогочасних і пізніших документальних матеріалах (до проблеми відтворення української середньовічної документальної спадщини) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Л., 2005. – Вип.39/40. – С.351–374; *Його ж.* Про деякі способи уточнення дат пізньосередньовічних документів у археографічній практиці // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Л., 2002. – Вип.37. – С.455–464; *Його ж.* Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV століть // Записки НТШ. – Л., 1997. – Т.ССХХХІІІ: Праці історично-філософської секції. – С.333–359; *Його ж.* Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії галицько-волинських земель XIII – першої половини XV ст. // Записки НТШ. – Л., 1997. – Т.ССХХХІІІ: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С.44–108; *Його ж.* Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // Записки НТШ. – Л., 1991. – Т.ССХХІІ: Праці історично-філософської секції. – С.256–269 та ін.

⁵² Див., напр.: *Дубровіна Л.А.* Перше фундаментальне дослідження з історії архіву Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. // Архіви України. – 2005. – №1/3. – С.651–654; *Кравченко В.* Олег Купчинський. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. // Критика (Київ). – 2006. – Ч.4. – С.20 та ін.

⁵³ *Купчинський О.А.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.10 / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. – К., 2006. – С.28.

⁵⁴ *Гуцаленко Т.* Хроніки василіанських монастирів як джерело вивчення історії Західної України: (Огляд матеріалів відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України і ЦДІА України у Львові 1760–1930 рр.) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України. – Л., 1992. – Вип.1. – С.4–16; *Дзира І.* Козацьке літописання 30-х – 80-х рр. XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти / НАН України; Ін-т історії України. – К., 2006. – 567 с.; *Його ж.* Літописна спадщина козацьких канцеляристів 30–80-х рр. XVIII ст.: методика дослідження // СІД: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. – Ч.12, у 2 ч. – Ч.П: На пошану академіка НАН України, Героя України, доктора історичних наук, професора П.Т.Тронька з нагоди 90-річчя від дня народження. – К., 2005. – С.198–209; *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинський літопис: дослідження. Текст. Коментар. – К., 2002. – 400 с.; *Мицик Ю.* Острозький літописець // Острозька давнина. – Л., 1995. – Т.1. –

С.69–73; *Стависький В.* Київ і київське літописання в XIII ст. – К., 2005. – 107 с.; *Толочко А.П.* «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. – Москва; К., 2005. – 543 с.; *Толочко О.П.* Записки з галицько-волинського літописання. – К., 2005. – 33 с.; *Толочко П.П.* Давньбурзькі літописи і літописці X–XIII ст. – К., 2005. – 364 с. та ін.

⁵⁵ *Базанова О.М.* ЦДКФФА України: події і люди // *Архіви України.* – 1998. – №1/6. – С.73–85; Інструкція по організації роботи з відеодокументами / Уклад.: *Слончак Н.М., Базанова М.М.;* Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г.С.Пшеничного. – К., 1999; *Маркітан Л.* Кінофотодокументи про події Великої Вітчизняної війни (на матеріалах ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного) // СІД: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів. – К., 2001. – Ч.6, у 2 ч. – Ч.1. – С.342–352; *Слончак Н.* Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С.Пшеничного – скарбниця історії // *Студії з арх. справи та документознавства.* – К., 2002. – Т.8. – С.281–287; *Її ж.* Підготовка до видання анотованих каталогів кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного // СІД: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів. – К., 2001. – Ч.6, у 2 ч. – Ч.1. – С.352–355; *Її ж.* Відеодокументалістика як історичне джерело // СІД: питання історії та методики. Ч.5 / Історіографічні дослідження в Україні. Вип.10: Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України В.А.Смолія: У 2 ч. – К., 2000. – Ч.1. – С.322–325; *Топішко Н.О.* Архів кінофотодокументів України // *Енциклопедія сучасної України.* – К., 2001. – Т.1: А. – С.701–702; *Її ж.* Опис фотоальбомів з празького Музею визвольної боротьби України, що зберігаються в Центральному державному кінофотофоноархіві України // *Генеза.* – 1995. – Ч.3. – С.144–146 та ін.

⁵⁶ *Маркітан Л.* Фотодокументи (джерелознавчий аспект) // СІД: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів. – К., 1998. – Ч.2. – С.119–127; *Слончак Н.* Відеодокументалістика як історичне джерело // *Спеціальні історичні джерела: питання теорії та практики: Зб. наук. праць на пошану академіка Валерія Андрійовича Смолія (з нагоди 25-річчя наук. діяльності та 50-річчя від дня народження).* – К., 2000. – Ч.5, у 2 ч. – Ч.1. – С.322–325.

⁵⁷ *Маркітан Л.* Фонодокументознавство // *Українська архівна енциклопедія: Н–Я. Робочий зошит / Держкомархів України; УНДІАСД.* – К., 2007. – С.177–178; *Її ж.* Фонодокументознавство // *Українська архівна енциклопедія: Н–Я. Робочий зошит / Держкомархів України; УНДІАСД.* – К., 2007. – С.181–182.

⁵⁸ *Маркітан Л.* Фонодокументознавство // *Українська архівна енциклопедія: Н–Я. Робочий зошит / Держкомархів України; УНДІАСД.* – К., 2007. – С.178.

⁵⁹ *Фарсбін В.В.* Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – Москва, 1983. – С.230.

⁶⁰ *Архівні установи України: Довідник.* – Т.1: Державні архіви / Держкомархів України, УНДІАСД; редкол.: Г.В.Боряк (гол.), І.Б.Матяш, Г.В.Папакін. – 2-е вид., доп. – К., 2005. – С.127–145; *Кінолітопис: анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (червень 1945–1955) / Упоряд.: О.І.Селіфонов, Н.М.Слончак, Н.О.Топішко; Держкомархів України; ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного.* – К., 2002. – 486 с. (серія «Архівні зібрання України: Спеціальні довідники»); *Кінолітопис: анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіно- і телесюжетів (червень 1956–1965) / Упоряд.: Л.Б.Пількевич, О.І.Селіфонов, Н.М.Слончак, Н.О.Топішко; Держкомархів України; ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного.* – К., 2002. – 624 с. (серія «Архівні зібрання України: Спеціальні довідники»); *Кінолітопис: Україна і Друга світова війна: Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків (1939–1945) / Держкомархів України; ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного.* – К., 2005. – 181 с. (серія «Архівні зібрання України. Спеціальні довідники»); *Національний архівний фонд України: засоби інтелектуального доступу до документів: Довідник / Упоряд. Н.М.Христова, В.В.Бездрабко.* – К., 2002. – 167 с. (серія «Міжархівні довідники»); *Слончак Н.* Підготовка до видання анотованих каталогів кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного // СІД: питання теорії та практики: Зб. наук. праць та спогадів пам'яті відомого вченого-історика, доктора історичних наук, професора Володимира Олександровича Замлинського. – К., 2001. – Ч.6, у 2 ч. – Ч.1. – С.352–354.

⁶¹ *Разумовський Д.В.* Церковное пение в России. (Опыт историко-технического изложения). – Москва, 1867. – Вып.1; Москва, 1868. – Вып.2; Москва, 1869. – Вып.3; *Его*

же. О нотных безлинейных рукописях церковного знаменного письма. – Москва, 1863; *Его же*. О нотных безлинейных рукописях церковного знаменного пения. – Москва, 1864; Сахаров И. Исследования о русском церковном песнопении // Журнал Министерства народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1849. – Ч. LXI, LXIII; *Ундольский В.* Замечания для истории церковного пения в России. – Москва, 1846 та ін.

⁶² *Бобков Е.А.* К вопросу об историографии и задачах палеографического исследования памятников древнерусской музыкальной письменности // Труды МГИАИ. – Т. 24: Вопросы источниковедения истории СССР: Вып. 2. – Москва, 1966. – С. 73–85.

⁶³ *Тупчієнко-Кадирова Л.Г.* Співвідношення понять «музична інформація» та «музичний документ» // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 4. – С. 23–35; *Її ж.* Музичний документ: аспекти визначення, специфіки видів та описування в режимі електронної каталогізації // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 12. – С. 148–155; *Її ж.* До питання про класифікацію документів архівної музичної спадщини на базі гіпертекстової технології на прикладі рукописів українського композитора Ю.С.Мейтуса (1903–1997) // Библиотечное дело и краеведение. – Вып. 5. – Симферополь, 2004. – С. 109–124; *Її ж.* Гіпертекстовий класифікатор для наук. документів про гіпертексти // ААД: Міжвідомч. зб. наук. пр. – Вып. 6: Джерелознавчі дисципліни. – К., 2003. – С. 52–61; *Її ж.* До питання про критерії ціннісної оцінки інформації // Формування національних, загальнолюдських ціннісних орієнтацій студентської молоді: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11–12 груд. 2002 р. – К., 2002. – С. 173–177 та ін.

⁶⁴ *Овчинников В.Г.* Построение самоорганизующейся автоматизированной системы информационного обеспечения на гипертекстовой основе: Науч. доклад. – Москва, 1993. – 140 с.

⁶⁵ Духовний світ бароко: Зб. ст. / Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського; Центр музичної україністики / О.С.Тимошенко (ред.), Н.О.Герасимова-Персидська (упоряд.). – К., 1997. – 112 с.; *Корній Л.П.* Історія української музики: Підручник для вищих муз. навч. закл. / Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського. – К.; Х., 1997. – Ч. 2: Друга половина XVIII ст. – 387 с.; Ч. 3: XIX ст. – 477 с.; *Її ж.* Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст.: Дис. ... д-ра мистецтвознавства / Київська консерваторія ім. П.І.Чайковського. – К., 1993. – 298 арк.; *Корній Л.П., Дубровіна Л.А.* Болгарський наспів з рукописних нотолінійних ірмолоїв України кінця XVI–XVII ст. / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського, Інститут рукопису / О.С.Онищенко (ред.). – К., 1998. – 321 с. (З історії музичної спадщини України); *Клименко Е.С.* Музичні знаменні рукописи поморської традиції у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 200–213; *Її ж.* Принципи організації каталогу музичної кривої рукописної книги // Бібліотечний вісник. – К., 2007. – № 6. – С. 3–10; *Її ж.* Півчі знаменні старообрядницькі рукописи у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського // СІД: питання теорії та методики. – К., 2007. – Вип. 14. – С. 34–42; *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні ірмолої XVI–XVIII ст.: каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Л., 1996. – 624 с. (Історія української музики; вип. 2: Джерела) та ін.

⁶⁶ *Бойко Х.* Документальні, картографічні та супровідні рукописні матеріали XIX ст. і їхнє застосування у містознавчих дослідженнях Галичини // Історичне картознавство України: Зб. наук. праць. – Л.; К.; Нью-Йорк, 2004. – С. 318–329 [Додаток А: Комплексна документація для проведення містознавчих досліджень Галичини. – С. 320–329 (Огляд ф. 186 ЦДІАЛ України)]; *Гульовський І.М.* Картографічні матеріали в архівах Львова // Укр. іст. журн. – 1991. – № 3. – С. 108–111; *Долінська М.Л.* Українська дільниця Львова у XVI–XIX ст. (соціотопографічна характеристика): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Л., 1997. – 24 с.; *Кришталович У.* Найдавніші рукописні карти Галичини (сс. Підтемне, Кугаїв, м-ко Раковець) // Історичне картознавство України: Зб. наук. праць. – Л.; К.; Нью-Йорк, 2004. – С. 187–194; *Її ж.* Рукописні карти Галичини XVII–XVIII ст. // Картографія та історія України: Зб. наук. праць. – Л., 2000. – С. 218–228; *Її ж.* Рукописні карти Галичини XVIII століття // Записки НТШ. – Т. CCXL: Праці комісії спеціальних (допоміжних)

дисциплін. – Л., 2002. – С.416–434; *Лісовська Є.* Кадастрові карти як джерело до історії Галича ХІХ ст. // *Картографія та історія України.* – Л.; К.; Нью-Йорк, 2000. – С.245–251; *Мацюк О.* Про спільне видання «Показчик до кадастрових карт» // *Картографія та історія України.* – Л.; К.; Нью-Йорк, 2000. – С.242–244; *Самарський В.* Історія формування колекції карт і планів відділу давніх актів ЦДІА України у Львові // *Картографія та історія України: Зб. наук. праць.* – Л., 2000. – С.215–217; *Сварник І.* Картографічні матеріали фонду генерала Й.-М.Вітошинського // *Історичне картознавство України: Зб. наук. праць.* – Л.; К.; Нью-Йорк, 2004. – С.207–213; *Його ж.* До історії Архіву карт у Львові // *Картографія та історія України: Зб. наук. праць.* – Л., 2000. – С.211–214; *Сосса Р.* Картографування території України від найдавніших часів до 1941 р.: Бібліографічний показчик. – К.: Інститут історії України НАН України; Книжкова палата України, 2007. – 240 с.; *Масіук О.* Zbiory map i operatów Kadastru Galicyjskiego przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie (СРАНЛ). Komisja Krajowa Podatku Gruntowego 1813–1939 // *Rocznik Historyczno-Archiwalny.* – Przemyśl, 1998. – Т.ХІІІ. – S.101–107 та ін.

⁶⁷ *Паславський Т.Б.* Актуальні питання «бібліографічного джерелознавства» в галузі історичної картографії України // *ААД: Міжвідомч. зб. наук. праць* – К., 2002. – Вип.5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С.249–260; *Його ж.* Метод картографування в етнографії і деякі методологічні питання національного ретроспективного картографічного репертуару (видань до ХІХ ст.) // *Наук. праці Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.* – К., 2002. – Вип.8. – С.490–499; *Його ж.* Бібліографія історичної картографії України: актуальні питання обсягу і змісту об'єкта // *Бібліотечний вісник.* – 2001. – №6. – С.19–24 та ін.

⁶⁸ Національний атлас України. – К., 2008. – 440 с.

⁶⁹ *Шпак А.П., Руденко Л.Г., Борковська А.І.* Перший Національний атлас України // *Вісник НАН України.* – 2008. – №3. – С.3–12.

⁷⁰ *Пасічник Л.П.* Видова класифікація стандартів // *Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ, 20–22 квіт. 2005 р.* / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2005. – С.6–8; *Її ж.* Інновації у сфері стандартизації як необхідна умова інформаційного забезпечення суспільних реформ // *Наук. праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.* – К., 2005. – Вип.14. – С.570–580; *Її ж.* Класифікація нормативних документів із стандартизації // *Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ, 20–22 квіт. 2004 р.* / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2004. – С.31–34; *Її ж.* Інновації у сфері охорони промислової власності: нові види патентів // *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.* – К., 2004. – Вип.13. – С.237–243; *Її ж.* Особливості патентних документів та форм інформаційного обслуговування ними // *Наук. праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.* – К., 2002. – Вип.9. – С.150–160 та ін.

⁷¹ *Гречило А.Б.* Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках = *Towns & Cities: Arms, Flags and Seals / Українське геральдичне товариство; НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського.* Львівське відділення / А.Гречило (відп. ред.). – Л., 2003. – 294 с.; *Однороженко О.А.* Українські державні, земельні та міські печатки козацької доби (кінець ХVІ–ХVІІІ ст.) / *Східний ін-т українознавства ім. Ковальських; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна / Ю.К.Савчук (відп. ред.).* – Х., 2003. – 220 с.

⁷² *Перкун В.П.* Особливості емблематичного ряду та легенд печаток парафіяльних костелів Луцько-Житомирської та Кам'янецької дієцезії (1800–1916 рр.) // *СІД: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів пам'яті відомого вченого-історика д-ра іст. наук Олени Станіславівни Компан.* – К., 2000. – Ч.4. – Ч.1. – С.162–164; *Його ж.* Печатки православних інституцій та духівництва (за матеріалами Державного архіву Вінницької області ХІХ – першої третини ХХ ст.) // *СІД: питання теорії та методики: Наук. збірн. на пошану академіка В.А.Смолія: У 2 ч.* – К., 2000. – Ч.5. – Ч.1. – С.153–168; *Його ж.* Використання конфесійних печаток Правобережної України на документах релігійного та світського характеру (1799–1918 рр.) // *СІД: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів на пошану В.О.Замлинського: У 2 ч.* – К., 2001. – Число 6 (7). – Част.1. – С.153–168; *Скочилля І.Б.* Фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові як джерело до вивчення церковної сфрагістики Пере-

мишльської єпархії (кінець XVIII – початок XX ст.) // Історія релігій в Україні: Праці XIII міжнародної наукової конференції, Львів, 20–22 травня 2003 р. – Л., 2003. – С.512–521; *Її ж.* Богородичні сюжети в парафіяльних печатках Перемишльської єпархії XIX – початку XX ст. // Український археографічний щорічник. – К., 2002. – Вип.7. – С.151–173; *Її ж.* Святий архангел Михаїл у церковній сфрагістиці Перемишльської єпархії XIX – початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Л., 2002. – Вип.37. – Ч.2. – С.88–105; *Її ж.* Греко-католицькі парафіяльні печатки Старосольського деканату Перемишльської єпархії XIX – початку XX ст. // Український археографічний щорічник: Нова серія. – Вип.5/6. – К., 2001. – С.51–65; *Її ж.* Документи Галицького намісництва у Львові як джерело до вивчення церковної сфрагістики Перемишльської єпархії XIX–XX ст. // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Л., 2000. – Вип.35/36. – С.558–570.

⁷³ *Ситий І.М.* Печатки сотенної старшини, товаришів та канцеляристів // СІД: питання теорії методики: Зб. наук. праць та спогадів. – К., 2000. – Число 4. – Ч.І. – С.214–260; *Його ж.* Українсько-молдавська печатка // Сіверянський літопис. – 1999. – №3. – С.99–101; *Його ж.* З історії української сфрагістики // Родовід. – 1996. – №14. – С.81–98 та ін.

⁷⁴ *Захарчишина П.* Семінари з питань архівознавства і спеціальних дисциплін історії // Архіви України. – 1965. – №4. – С.95.

⁷⁵ *Мацюк О.* Історія українського паперу. – К., 1994. – 186 с.; *Його ж.* Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст. – К., 1992. – 352 с.

⁷⁶ *Дашкевич Я.* Філігранологія та завдання українського джерелознавства // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Л., 1996. – Т.СХХІ. – С.298.

⁷⁷ *Матяш І.* Мацюк Орест-Нестор Ярославович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліогр. довідник / Держкомархів України, УНДІАСД; Упоряд.: І.Б.Матяш (кер.), С.Л.Зворський, Л.Ф.Приходько та ін. – К., 2007. – С.385–387.

⁷⁸ *Василюк О.Д.* В.В.Антонович як археограф: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут укр. археографії та джерелознавства. – К., 1999. – 16 с.; *Воронов В.І.* Науковий доробок О.М.Лазаревського в галузі археографії, джерелознавства та історіографії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1996. – 21 с.; *Гирич І.Б., Ляхоцький В.П.* Видання україномовних епістолярних джерел кінця XIX–XX ст.: Метод. рекомендації / Укр. держ. НДІ архівної справи та документознавства; НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2000. – 46 с. (Проблеми едиційної та камеральної археографії; вип.38); *Заболотна І.М.* Археологічна діяльність та джерелознавчі студії І.П.Крип'якевича: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 19 с.; *Прилепішева Ю.А.* Археологічна діяльність архівних установ України (1946–1991): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2003. – 19 с.; *Сохань С.В.* Бібліотечно-археологічна діяльність М.І.Петрова (1840–1921): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К., 2003. – 19 с.; *Хмарський В.С.* З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський // Записки історичного факультету / ОДУ ім. І.І.Мечнікова. – 1998. – Вип.6. – 318 с. та ін.

⁷⁹ *Alma Mater: університет св.Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Наукова бібліотека ім. М.Максимовича; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України / В.А.Короткий (авт.-упоряд.), В.І.Ульяновський (авт.-упоряд.). – К., 2000. (серія «Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників»). – Кн.1: Університет св.Володимира між двома революціями. – 704 с.; Кн.2: Університет св.Володимира за доби Української Центральної Ради та гетьманату Павла Скоропадського. – 704 с.; *Боряк Г.В.* Камеральна археографія і археографічна україніка: теорія та методика актуалізації архівної документальної спадщини: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 1996. – 516 с.; *Грецький Схід і Україна: Листи грецького духовенства XVIII ст. в фондах Інституту рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського / НАН України; Інститут української археографії / В.І.Ульяновсь-**

кий (відп. ред.), – К., 1994. – 91 с.; Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. док. / АН України; Археографічна комісія; Інститут української археології; Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Л.А.Дубровіна (відп.ред.), В.Й.Горобець (упоряд., авт. передм. та комент.). – К., 1993. – 392 с. (Пам'ятки політично-правової культури України); *Журба О.І.* Становлення української археології: люди, ідеї, інституції. – Дніпропетровськ, 2003. – 316 с.; *Його ж.* Київська археологічна комісія. 1843–1921: Нарис історії і діяльності. – К., 1993. – 183 с.; Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського: Каталог / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського / Л.А.Дубровіна (відп. ред.). – К., 2003. – Вип.2: Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів Інституту рукопису (1615–1817). – 480 с.; *Хмарський В.М.* Археологічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 2002. – 400 с. та ін.

⁸⁰ *Німчук В.В.* Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції: Проект. – К., 1995. – 95 с.; Передача текстів документів і пам'яток: Метод. рекомендації за матеріалами наук.-метод. наради, квіт. 1990 р. – К., 1990 та ін.

⁸¹ *Кулешов С.Г.* Неоджерелознавство як напрям історичного джерелознавства? // Архівознавство. Археологія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип.8 / Редак.: Г.В.Боряк (гол.), І.Б.Матяш (заст. гол.) та ін. – К., 2006. – С.90–97.

The main achievements in historic and documentary researches as a direction of special historic disciplines have been highlighted in the article, as well as their content problem and thematic peculiarities, meaning have been analyzed. The role of historic documentary studies for the development of the theoretical knowledge system about the document as a historic source has been underlined.

Т.В.Орлова*

РАДЯНСЬКИЙ ТОТАЛІТАРИЗМ І ЖІНОЦТВО В КОНТЕКСТІ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті крізь призму шести класичних ознак тоталітаризму аналізується доля радянського жіноцтва, що може розглядатися як орієнтир для подальших наукових досліджень, а також показуються здобутки, проблеми і перспективи жіночих студій із погляду історіографії.

Радянський період історії України відходить усе далі у минуле, проте інтерес науковців до нього не зменшується, тим більше, що спадщина тих часів дається взнаки й досі. Більшість дослідників сходяться на думці, що в СРСР було встановлено тоталітарний лад. За визначенням, тоталітарний режим – це всезагальний і повний контроль державної влади, зосередженої у вузькій групі осіб, над усіма сторонами життя суспільства і громадян, фактична ліквідація конституційних прав і свобод, згортання демократії, широкомасштабне насильство і репресії проти реальних та удаваних опозиційних елементів. Цей історичний феномен спочатку став однією з найбільш досліджуваних тем на Заході, а з набуттям державної незалежності – і в Україні¹. Проте вітчизняні суспільствознавці, вивчаючи різні його аспекти, до теперішнього часу обходили увагою гендерні студії. Радянський період історії у зазначеному плані взагалі дуже слабо розроблено, у тому числі й українськими науковцями. Утім, інтен-

* Орлова Тетяна Володимирівна – канд. іст. наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: t_orlova@bigmir.net